

14. DESEMBER 2023

Strategi for vitenskapelig publisering etter 2024

Innhold

1	Executive Summary	3
2	Sammendrag og anbefalinger	6
2.1	Visjon	8
2.2	Anbefalinger	8
3	Innledning og mandat	11
3.1	Mandat for arbeidet	12
3.2	Arbeidsform	12
4	Vitenskapelig publisering og åpen tilgang	14
4.1	Gull åpen tilgang.....	15
4.2	Diamant åpen tilgang	16
4.2.1	Nasjonal støtteordningen for åpne norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsvitenskap (NÅHST)	17
4.2.2	Kapasitetssenter for diamant	18
4.2.3	Publiseringsplattformen Open Research Europe	18
4.3	Hybridpublisering	18
4.4	Publiser og les-avtaler (PAR)	19
4.5	Grønn åpen tilgang.....	21
4.5.1	Rettighetsstrategien, en skjerpelse av grønn åpen tilgang	21
4.6	Alternative former for publisering og tidlig deling av resultater	23
4.7	Utfordringer innen fagfelleevaluering og muligheter innen KI	23
5	Nasjonale og europeiske rammebetingelser	25
5.1	Finansiørers retningslinjer og krav	25
5.1.1	Plan S og åpen publisering.....	26
5.1.2	Forskningsrådets krav til åpen publisering.....	27
5.2	En reform av vurderingssystemet	28
5.3	Kvalitet i publiseringskanaler	30
5.4	Åpen tilgang til vitenskapelige bøker	31
6	Åpen tilgang i Norge	33
6.1	Kjennetegn ved lukket publisering	35
6.2	Kostnadene ved vitenskapelig publisering i Norge	35
7	Fagspesifikke utfordringer med åpen tilgang	37
7.1	Fagområdenes profil på åpen tilgang.....	37
7.1.1	Medisin og helsefag.....	37
7.1.2	Realfag og teknologi	38
7.1.3	Samfunnsfag	38
7.1.4	Humaniora	38

8	Overgangen til et ønsket publiserings-landskap	39
8.1	Visjon	39
8.2	Dagens publiseringslandskap	39
8.2.1	Hovedutfordringer.....	39
8.2.2	Målkonflikter på vei til et ønsket publiseringslandskap.....	40
8.3	Et ønsket publiseringslandskap	41
8.3.1	Brikker i fremtidens løsning.....	41
8.3.2	Overgangsmekanismer til et fremtidig, ønsket publiseringslandskap	47
8.3.3	Rammebetingelser, forutsetninger og andre mekanismer	50
9	Konklusjon og anbefalinger	54
10	Referanseliste	57
	Vedlegg 1: Ord og begreper	59

1 Executive Summary

Vision:

In a desired future publishing landscape, all researchers have equal access to read and publish scientific results. All scientific findings are openly shared without delay through reputable publication channels and the results are widely accessible to businesses, interest groups, and the public. Publication channels and services are of high quality, ensuring immediate open access to research with reasonable costs reflecting the services provided by the publishers. High quality entails robust scholarly assessments and feedback, and that the publication channels' procedures comply with scholarly standards for accepting the publication of research results, that research integrity is safeguarded and that the publishing processes are efficient and ensure the completion of research in a good manner. We desire a diversity of publication channels that are under the control of the research communities.

Executive summary:

With a mandate from the Long-Term Plan for Research and Higher Education 2023 – 2032 (LTP), a working group was established consisting of members from the Association of Norwegian Research Institutes (FFA), Universities Norway (UHR), the Regional Health Authorities (RHF), the Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research (Sikt), the Norwegian Directorate for Higher Education and Skills (HK-dir), and the Research Council of Norway (also serving as the secretariat). The group was assigned the task of assisting the research institutions in Norway in developing a strategy for scholarly publishing post-2024. This initiative stemmed from FFA and UHR, aiming to engage in dialogue with authorities regarding the implications of national goals and guidelines for open access to scientific articles after 2024, the timeframe the government has targeted for all publicly funded research to be openly accessible. The results of this work are presented in this report with accompanying recommendations.

Today, the proportion of openly available articles in Norway is about 80%. The progress Norway have achieved takes place in an internationally changing publishing landscape that suffers from several problematic aspects, whether viewed from the perspective of researchers, research-performing institutions, funders or from a governmental point of view.

The existing publishing landscape is problematic because:

- A small number of publishers have, for a long time, wielded too much market power and have placed publicly funded research behind a paywall through the subscription model. This market power has increased with the introduction of the Article Processing Charge (APC) model for open access publishing.
- Market power has led to unreasonably high costs for reading and/or publishing, limiting access to reading/publishing for many researchers and hindering public access to research results. It's problematic that a large proportion of public research funds are channeled into commercial publishing services.
- The Transformative Agreements (publish and read agreements) have made articles from Norwegian researchers openly accessible but have not yet provided full access to all articles and still contribute to excessively high costs for Norwegian institutions.
- The mechanisms in the model of publication fees (Article Processing Charges - APCs) stimulate quantity over quality for publishers and pose challenges with unserious actors in

research publishing. This place emphasis on volume instead of quality and undermines trust in research.

- It is an international political goal and a goal for the research community that all publicly funded research should be openly accessible from the time of publication. We are far from satisfying this today, even though a large part of Norwegian publications is openly accessible.
- Researchers experience too heavy burden with demand for peer-reviewed work due to the growth in the number of journals, and the burden has increased due to the emergence of predatory journals.
- In addition, there are several challenges related to reproducibility, the time spent in the publishing process, and the constrained peer review system.

The working group has, throughout the spring of 2023, developed a report summarizing the changes observed in the international publishing landscape. Simultaneously, we describe what an ideal publishing landscape might look like. In the process of developing the report and recommendations, the working group has received input from various key stakeholders through UHR, FFA, the RHF, and the reference group.

The working group has also conducted input sessions with the Negotiation Council in Sikt, the National Board of Scholarly Publishing, and the Academy for Young Researchers (AYF) as a foundation for the report's development. Additionally, four input sessions have been organized with the national publishing committees in medicine, STEM fields, humanities, and social sciences to gather specific input from researchers at the disciplinary level. The draft of the report has been open for feedback from June 15th to October 1st, 2023. Following this feedback-period, the working group revised the report based on the received input.

The report presents a vision of a future publishing landscape where all researchers have equal access to read and publish publicly funded research openly and without delay in reputable, quality-assured, and researcher-controlled publication channels. The costs associated with publishing should be reasonably proportionate to the publisher's work. To guide towards a desired publishing landscape, the report provides concrete recommendations for researchers, research-performing institutions, research funders, and authorities.

It will be up to research institutions themselves to assess how they want to implement the recommendations to achieve the common goal. The research institutions will decide how to consider the recommendations locally within their own institution and, through UHR, FFA, and the RHF, propose measures to authorities and funders that should be prioritized. However, authorities have a special responsibility to follow up on national goals and guidelines in the field and should engage in dialogue with institutions about implementing the recommendations provided in the strategy.

Common to the various models of open publishing is the need for sustainable funding models, well-established academic communities ensuring relevant quality assurance and peer review of research, and mechanisms to distinguish peer-reviewed research from unreliable or fake results.

Researchers, research organizations, research funders, and authorities are all capable of influencing the publishing landscape. Research funders and authorities have a responsibility for the best possible use of public funds, but changes must occur on the terms of the research community to avoid weakening scientific publishing and the quality assurance that is an integral part of this form of dissemination.

Researchers must decide where they want to publish, but when participating in editor/editorial work, they should also reflect on the ownership and the editorial independence of the journal and the

publishers pricing policies. Research-performing institutions must reconsider the Transformative Agreements with publishers, have a good overview of their own costs for scientific publishing, and guide their staff and students. Everyone has a responsibility to ensure that there are good alternatives to publishing in expensive subscription journals and OA journals without satisfactory peer review.

The recommendations of the report are intended to contribute to a desired future publishing landscape that realizes the need for open access to research while acknowledging and counteracting the negative aspects that characterize today's publishing landscape by:

- Focusing on quality – stimulating processes and tools that contribute to quality in scientific publishing.
- Challenging the market position of current mega-publishers.
- Supporting the diamond model by contributing to sustainable funding models for both existing publication channels and in the development of new infrastructure.
- Further developing the Norwegian Register of Scientific Publishing Channels as a register of recommended publication channels and as a gatekeeper against unreliable channels and those operating in the gray-zone.
- Contributing to transparent and reasonable pricing models (for APC and other business models).
- Support innovation at all stages of the publishing process and in the manner research is evaluated.
- Ensuring that researchers are involved in, and receive proper training related to all reforms in today's publishing landscape.
- Working to expand the use of strategies to retain researchers' rights by adopting institutional strategies and exploring whether such strategies can be implemented at the national, European, and global levels.
- Maintaining publish and read agreements (PAR) for a limited period, but with strict and tailored requirements for transparency, monitoring of journals' actual transition to open access, costs and other important requirements. Norway must collaborate internationally to ensure that the design and implementation are as consistent as possible.
- Developing new practices for assessing research and researchers through the Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA) and the Norwegian Career Assessment Matrix (NOR-CAM), supporting the principles of The Declaration on Research Assessment (DORA) in close collaboration with the research community.
- Working towards sustainable funding models for open access and necessary infrastructure.

2 Sammendrag og anbefalinger

Med mandat fra Langtidsplanen for forskning og høyere utdanning 2023 – 2032 (LTP) ble det nedsatt en arbeidsgruppe bestående av medlemmer fra Forskningsinstituttens fellesarena (FFA), Universitets- og høyskolerådet (UHR), de Regionale Helseforetakene (RHF), Sikt, Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse (HK-dir) og Forskningsrådet (også sekretariat). Arbeidsgruppen fikk i oppdrag å bistå forskningsinstitusjonene med en strategi for norsk vitenskapelig publisering etter 2024. Bakgrunnen var et initiativ fra FFA og UHR, som ønsket dialog med myndighetene om hva de nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler ville innebære etter 2024, tidspunktet regjeringen har målfestet at all offentlig finansiert forskning skal være åpen tilgjengelig. Resultatet av arbeidet presenteres i denne rapporten med tilhørende anbefalinger.

I dag er andelen åpent tilgjengelige artikler i Norge på ca. 80%. Fremgangen Norge har oppnådd skjer i et internasjonalt publiseringslandskap som er i endring og som har noen problematiske sider, enten man betrakter dette landskapet som forsker, som forskningsutførende institusjon, som finansør eller om man ser det fra myndighetenes side.

Det eksisterende publiseringslandskapet er problematisk fordi:

- Et lite antall forlag har i lang tid hatt for stor markedsrett og har lukket offentlig finansiert forskning bak en betalingsmur gjennom abonnementsmodellen. Denne markedsretten har økt etter innføring av betalingsmodellen for å publisere åpent (APC).
- Markedsretten har ført til urimelig høye kostnader for lesing og/eller publisering, som begrenser lesing/publisering for mange forskere og hindrer fri tilgang til forskningsresultater for allmenheten. Det er problematisk at en stor andel av offentlige forskningsmidler går til slike kommersielle forlagstjenester.
- De transformativ avtalene (publiser og les-avtaler - PAR) har gjort artikler fra norske forskere åpent tilgjengelige, men har ennå ikke gitt full tilgang til alle artiklene og de bidrar fremdeles til for høye kostnader for norske institusjoner.
- Mekanismene i modellen med publiseringsavgift stimulerer kvantitet foran kvalitet hos utgiverne og medfører utfordringer med useriøse aktører innen forskningspublisering. Det medfører fokus på volum istedenfor kvalitet og svekker tilliten til forskningen.
- Det er en internasjonalt politisk målsetning og et mål for forskersamfunnet om at all offentlig finansiert forskning skal være åpent tilgjengelig fra publiseringstidspunktet. Dette er vi langt fra å tilfredsstille i dag, selv om en stor del av de norske publikasjonene er åpent tilgjengelige.
- Forskere opplever en for stor belastning med etterspørsel etter fagfellearbeid på grunn av veksten i antall artikler og tidsskrifter og belastningen har økt som følge av fremveksten av useriøse tidsskrifter.
- I tillegg kommer problemer med reproduserbarhet, tidsbruk i publiseringsprosessen og at evaluering av forskningsbidrag er krevende.

Arbeidsgruppen har gjennom våren 2023 jobbet frem en rapport som oppsummerer de endringer vi ser i det internasjonale publiseringslandskapet og hvordan et ønsket publiseringslandskap kan se ut. I arbeidet med rapporten og anbefalingene har arbeidsgruppen mottatt innspill fra en rekke sentrale aktører gjennom UHR, FFA, RHFene og referansegruppen.

Arbeidsgruppen har også gjennomført innspillmøter med Forhandlingsrådet i Sikt, Det nasjonale publiseringsutvalget og Akademiet for yngre forskere (AYF) som underlag for arbeidet med rapporten. I tillegg er det arrangert fire innspillmøter med de nasjonale publiseringsutvalgene i

medisin, MNT-fag, humaniora og samfunnsfag, for å få konkrete innspill fra forskere på fagområdenivå. Utkastet til rapport har vært lagt ut i en åpen innspillsrunde i perioden 15.juni til 1.oktober 2023. Etter innspillsrunden har arbeidsgruppen revidert rapporten på bakgrunn av innspillene.

Rapporten presenterer visjonen om et fremtidig publiseringslandskap hvor alle forskere har lik tilgang til å lese og publisere offentlig finansiert forskning åpent og uten forsinkelse i seriøse, kvalitetssikrede og forskerkontrollerte publiseringskanaler. Kostnadene knyttet til publisering skal stå i et rimelig forhold til arbeidet hos utgiver. For å peke ut retningen mot et ønsket publiseringslandskap presenterer rapporten konkrete anbefalinger til forskere, til forskningsutførende institusjoner, til de som finansierer forskning og til myndighetene.

Det vil være opp til forskningsinstitusjonene å ta stilling til hvordan de vil hensynta anbefalingene lokalt ved egen institusjon og gjennom UHR, FFA og RHFene fremme forslag til myndigheter og finansører om hvilke tiltak som bør prioriteres. Myndighetene har imidlertid et spesielt ansvar for å følge opp nasjonale mål og retningslinjer og bør gå i dialog med institusjonene om oppfølging av anbefalingene som gis i strategien.

Felles for de ulike modellene for åpen publisering er behovet for bærekraftige finansieringsmodeller, gode og etablerte fagmiljøer som sikrer relevant kvalitetssikring og fagfelleevaluering av forskning, samt mekanismer for å skille fagfellevurdert forskning fra useriøse eller falske resultater.

Forskere, forskningsorganisasjoner, forskningsfinansierer og myndigheter har alle påvirkningsmuligheter og ansvar. Forskningsfinansierer og myndigheter har et overordnet ansvar for å sikre best mulig bruk av offentlige midler, men endringer må skje på forskersamfunnets premisser, slik at vi ikke svekker vitenskapelig publisering og den kvalitetssikringen som er en viktig del av denne formidlingsformen.

Forskerne må selv kunne bestemme hvor de ønsker å publisere, men når de deltar i redaktør og redaksjonsarbeid bør de også reflektere rundt tidsskriftets eierskap, redaksjonell uavhengighet og prispolitikk hos utgiver. Forskningsutøvende institusjoner må ta stilling til publiser og les-avtaler med forlagene, ha god oversikt over egne kostnader til vitenskapelig publisering og veilede ansatte og studenter. Alle har et ansvar for at det finnes gode alternativer til publisering i dyre abonnementstidsskrifter og OA-tidsskrifter uten tilfredsstillende fagfelleevaluering.

Rapportens anbefalinger har til hensikt å medvirke til et ønsket fremtidig publiseringslandskap som realiserer behovet for åpen tilgang til forskning, og samtidig tar inn over seg og motvirker de negative sidene som kjennetegner dagens publiseringslandskap. Dette skjer gjennom å:

- Ha fokus på kvalitet – stimulere til prosesser og verktøy som bidrar til kvalitet i vitenskapelig publisering.
- Utfordre markedsposisjonen til dagens megaforlag.
- Støtte opp om diamant-modellen, ved å bidra til bærekraftige finansieringsmodeller for både eksisterende publiseringskanaler og i utviklingen av ny infrastruktur.
- Videreutvikle Norsk register over vitenskapelige publiseringskanaler som portvokter mot useriøse kanaler og kanaler som opererer i gråsonen.
- Bidra til transparente og rimelige prismodeller for publisering.
- Støtte opp om innovasjon i alle ledd av publiseringsprosessen og i måten forskning evalueres.
- Sikre at forskere er involvert i, og får god opplæring knyttet til, alle reformer i dagens publiseringslandskap.

- Arbeide for å utvide bruken av strategier for å beholde rettighetene hos forskerne ved å vedta institusjonelle strategier. Utrede om slike strategier kan implementeres på nasjonalt, europeiske og globalt nivå.
- Opprettholde publiser og les- avtaler for en begrenset periode, men med strenge og tilpassede krav til åpenhet, monitorering av tidsskriftenes faktiske overgang til åpen tilgang og kostnader. Norge må samarbeide internasjonalt slik at innretningen blir mest mulig likt praktisert.
- Utvikle en ny praksis for vurdering av forskning og forskere gjennom [Coalition for Advancing Research assessment](#) (CoARA) og [Veileder for vurdering av akademiske karriereløp](#) (NOR-CAM), som støtter opp om prinsippene i [The Declaration on Research Assessment](#) (DORA) i tett samarbeid med forskersamfunnet.
- Arbeide for bærekraftige finansieringsmodeller for åpen tilgang og nødvendig infrastruktur.

2.1 Visjon

I et ønsket framtidig publiseringslandskap har alle forskere lik tilgang til å lese og publisere. Alle vitenskapelige resultater deles åpent og uten forsinkelse gjennom seriøse publiseringskanaler som også er tilgjengelige for næringslivet, interesseorganisasjoner og allmenheten. Publiseringskanaler og publiseringstjenester er av høy kvalitet og sikrer umiddelbar åpen tilgang til forskningen og med rimelige kostnader som svarer til tjenestene utgiver leverer. Høy kvalitet innebærer faglige solide vurderinger og tilbakemeldinger og at publiseringskanalens rutiner samsvarer med faglige standarder for å akseptere publisering av forskningsresultater, at forskningsintegritet ivaretas og at publiseringprosessene er effektive og ivaretar fullføringen av forskningen på en god måte. Vi ønsker et mangfold av publiseringskanaler som er under forskersamfunnenes kontroll.

2.2 Anbefalinger

Flere av anbefalingene krever samarbeid mellom de ulike aktøren nedenfor. Slike anbefalinger er nevnt for alle relevante aktører. Bakerst i rapporten finnes en ordliste med forklaring av de ulike forkortelsene som nevnes i anbefalingene og i resten av rapporten. Alle aktørene har et ansvar, men forskningsfinansiører og myndigheter legger rammebetingelsene og har størst mulighet til å transformere systemet, både i en nasjonal kontekst og gjennom internasjonalt samarbeid.

Anbefalinger for myndigheter¹

- Oppdatere Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler i tråd med anbefalingene i denne rapporten
- Finansiere og realisere nødvendig infrastruktur for åpen publisering
- Videreutvikle Register over vitenskapelige publiseringskanaler i samarbeid med fagmiljøene, inkludert
 - sikre kritisk evaluering av tidsskrifter gjennom kanalregisteret
 - bidra til at det nasjonale kanalregisteret kan integreres med relevant internasjonal infrastruktur
 - synliggjøre relevante og gode diamanttidsskrifter
- Innføre nasjonal rettighetsstrategi i tråd med internasjonal utvikling på feltet

¹ De regionale helseforetakene er formelt ikke blant (de statlige) myndighetene, men vil i en del sammenhenger ha mulighet til å instruere helseforetakene.

- Videreføre støtteordningen for norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsfag (NÅHST) på dagens nivå. Vurdere å utvide med tilsvarende ordning for flere fagområder og bidra til at internasjonale tidsskrifter av høy kvalitet med forankring i Norge kan finne hensiktsmessige modeller for å publisere åpent
- Opprette en finansieringsmodell for vitenskapelige bøker for å stimulere til umiddelbar åpen tilgang
- Samarbeide med nasjonale og internasjonale aktører for å fremme ønsket utvikling av publiseringslandskapet

Anbefalinger for forsknings-finansierer

- Delta aktivt i nasjonale og internasjonale fora som utvikler publiseringslandskapet i en ønsket retning
- Bidra til å finansiere kostnader til åpen publisering og relevant infrastruktur
- Vektlegge innhold og kvalitet i søknadsbehandling og evalueringer, i tråd med ARRA og NOR-CAM
- Stimulere til mer forskning om effektene av åpen forskning og endringer av vurderingssystemet
- Være en pådriver for deling av alle forskningsresultater
- Være en pådriver for at forskere beholder rettighetene til sin forskning
- Være en pådriver for å utvikle alternative publiseringskanaler, for eksempel innen diamant publisering

Anbefalinger for forskningsutførende institusjoner

- Sørge for nødvendig opplæring i åpen publisering som fremmer kvalitet og seriøsitet
- Sørge for oversikt over institusjonens kostnader forbundet med publisering
- Samarbeide nasjonalt om å finne enhetlige modeller og felles metodikk for å monitorere kostnader
- Legge til rette for at fagmiljøer kan påta seg redaktør- og redaksjonsansvar i gode og åpne publiseringskanaler og fagfelleevaluering innenfor eget fagfelt
- Legge til rette for at fagmiljøer kan etablere og videreutvikle gode og åpne publiseringskanaler
- Innføre institusjonell rettighetsstrategi med en kollektiv fordeling av ansvar
- Fortsette PAR-avtalene i en tidsavgrenset overgangsperiode, men stille strengere krav om pristransparens, kostnadsnivå og andre viktige vilkår, og bidra til å harmonisere krav på tvers av land
- Sørge for progresjon, tallfesting og underlag som muliggjør internasjonal monitorering av andelen artikler med åpen tilgang i tidsskrifter
- Felles forhandlinger om andre typer avtaler for å redusere pris- og kostnadsnivå og sikre andre viktige vilkår bør vurderes uavhengig av PAR
- Støtte utviklingen av diamant åpen tilgang i tråd med Action Plan for Diamond Open Access gjennom etableringen av kapasitetscenter for diamantpublisering
- Vurdere forskere og forskerkarrierer i tråd med NOR-CAM og ARRA
- Vurdere om institusjonen kan stille seg bak anbefalingene i [Helsinki-initiativet om flerspråklighet i formidling av forskning](#)
- Delta i internasjonalt arbeid for å fremme ønsket utvikling av publiseringslandskapet

Anbefalinger for forskere

- Velge publiseringskanaler og -tjenester av høy kvalitet som sikrer umiddelbar og åpen tilgang til alle forskningsresultater
- Delta aktivt i vurderingen av publiseringskanaler i Kanalregisteret ved å dele positive og negative erfaringer
- Stimulere eller bidra til utvikling av gode, åpne og fagspesifikke publiseringskanaler med høy kvalitet og transparente kostnader
- Forskere som påtar seg redaktøransvar eller deltar i redaksjonsarbeid i et tidsskrift bør
 - reflektere rundt tidsskriftets eierskap
 - vurdere den redaksjonelle uavhengigheten hos utgiver
 - vurdere om tidsskriftet praktiserer en prispolitikk som står i rimelig forhold til kostnader
- Teste ut og bidra til å (videre)utvikle nye måter å publisere og vurdere forskning på et tidlig tidspunkt (inkludert tilgjengeliggjøring av preprints og åpen fagfellevurdering)
- Velge diamant åpen tilgang gitt at gode alternativer for dette finnes innen fagfeltet
- Velge en kanal som krever rimelig publiseringsavgift gitt at gode alternativer for dette finnes innen fagfeltet
- Unngå frikjøp av enkeltartikler i abonnementstidsskrifter og heller benytte det grønne sporet
- Gjøre artikkelen umiddelbart tilgjengelig i et åpent arkiv ved publisering i "lukkede" tidsskrifter

3 Innledning og mandat

Åpen tilgang kan defineres som fri, nettbasert tilgang til forskningsresultater med permanente og vide bruksbetingelser. Vitenskapelig publisering er en vesentlig del av forskningsprosessen og den vitenskapelige dialog. Endringer i publiseringslandskapet må sikre kvaliteten i formidlingen og muligheten til å gjenfinne resultater av høy kvalitet i en stadig voksende publiseringsmengde. Videre skal offentlig finansiert forskning i størst mulig grad være tilgjengelig og kunne brukes av ulike aktører i samfunnet. Prinsippet om åpen tilgang bør også gjelde forskning som ikke er offentlig finansiert så langt dette er mulig.

Åpen tilgang til forskning kan på den ene siden forstås som en kritikk av dagens forskningssystem, og på den andre siden som en måte å sikre at offentlig finansierte forskningsresultater kommer samfunnet til gode. Den første tilnærmingen bygger på den grunnleggende forskningsetiske normen om åpenhet og innebærer et ønske om å endre forskningssystemet i retning av mer deling, økt transparens og raskere tilgang til resultater som kan flytte forskningsfronten. Den andre tilnærmingen til økt åpenhet er knyttet til prinsippet om at offentlig finansiert forskning er et fellesgode for hele samfunnet. Her ligger det en forskningspolitisk forventning om at forskere og forskningsinstitusjoner skal bidra til felles kollektiv kunnskapsbygging og til å løse store samfunnsutfordringer.

Åpen tilgang til forskningspublikasjoner har lenge vært en målsetting i Norge. Regjeringen vedtok nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler i 2017, der finansierer, institusjoner og forskningsmiljøer oppfordres til å samarbeide internasjonalt om å realisere dette. Regjeringens mål er at alle norske vitenskapelige artikler finansiert av offentlige midler skal være åpent tilgjengelige innen 2024². I strategien står det at Norge skal være en pådriver for at alle vitenskapelige artikler finansiert av offentlige midler skal gjøres åpent tilgjengelig fra publiseringstidspunktet.

Vitenskapelig publisering er internasjonal, og utfordringer med å nå målet om åpen tilgang til vitenskapelige artikler i Norge må sees i forhold til hva som skjer i andre land og i overnasjonale organer, spesielt EU. Rådet for den europeiske union vektlegger i sine rådskonklusjoner "High-quality, transparent, open, trustworthy and equitable scholarly publishing" at umiddelbar og åpen tilgang skal være standarden for vitenskapelig publisering og at publiseringskostnadene må reflektere de faktiske publiseringstjenestene som tilbys (Rådet for den europeiske union 2023). Videre fremheves det at digitalisering skaper nye muligheter for vitenskapelig publisering, som inkluderer nettbaserte publiseringsverktøy, digitale arkiver og plattformer og at det er viktig å støtte opp om nødvendig e-infrastruktur og digitale verktøy. Rådskonklusjonene påpeker også viktigheten av å støtte ikke-kommersielle publiseringsmodeller med åpen tilgang som hverken krever avgifter fra forfattere eller lesere.

Plan S ble lansert i september 2018, og Norge gjennom Forskningsrådet var blant de første landene som sluttet seg til cOAlition S - koalisjonen av finansierer som innførte kravene. Før dette hadde prinsippet om åpen tilgang til offentlig finansierte forskningsartikler vært et politisk mål i lengre tid. Målet med Plan S er at all forskning som finansieres av organisasjonene som deltar, skal gjøres umiddelbart åpent tilgjengelig.

Et viktig ledd i oppfølging av de nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang har vært nasjonale forlagsforhandlinger der det har vært inngått PAR-avtaler i overgangsperioden fram til og med 2024.

² Regjeringens [Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler](#) av 22 august 2017,

Avtalene har så langt bidratt til at nærmere 80 % av norske publikasjoner er åpent tilgjengelig³, men avtalene har enda ikke i større grad bidratt til at forlagenes tidsskrift har gått over til en forretningsmodell der alt som publiseres er åpent tilgjengelig.

Denne strategien inneholder konkrete anbefalinger som det vil bli opp til forskningsinstitusjonene å operasjonalisere i tråd med egen politikk på feltet. Myndighetene har imidlertid et spesielt ansvar for å følge opp nasjonale mål og retningslinjer og bør gå i dialog med institusjonene om oppfølging av anbefalingene som gis i strategien.

3.1 Mandat for arbeidet

En arbeidsgruppe med sekretariat i Forskningsrådet har fått som mandat å bistå forskningsinstitusjonene med en strategi for norsk vitenskapelig publisering etter 2024. Arbeidsgruppa er et resultat av et initiativ fra Forskningsinstituttens fellesarena (FFA) og Universitets- og høyskolerådet (UHR), som ønsket dialog med Sikt, Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse (HK-dir) og Forskningsrådet om hva de nasjonale målene for åpen tilgang til vitenskapelige artikler vil innebære etter 2024. FFA og UHR etterlyste en klar strategi for hva slags situasjon man ser for seg etter en overgang, og hvordan et framtidig publiseringslandskap kan og bør se ut. Regjeringen fulgte opp dette med å beskrive et oppdrag til HK-dir, Sikt og Forskningsrådet i [Langtidsplanen for forskning og høyere utdanning 2023 – 2032](#) (LTP). De Regionale Helseforetakene (RHF) støtter initiativet og har blitt med i prosessen på lik linje med UHR og FFA.

I Langtidsplanen for forskning og høyere utdanning 2023-2032 står det at regjeringen vil:

- sørge for at offentlig finansiert forskning er tilgjengelig og at alle høyere utdanningsinstitusjoner har ordninger for publisering med åpen tilgang
- be HK-dir, Sikt og Forskningsrådet om å bistå forskningsinstitusjonene med å utarbeide en strategi for norsk vitenskapelig publisering etter 2024 og en plan for å nå målene i en slik strategi

3.2 Arbeidsform

For å svare på bestillingen i LTP og initiativet som ble igangsatt av UHR og FFA er det nedsatt en referansegruppe og en arbeidsgruppe bestående av representanter fra de regionale helseforetakene (RHF), UHR, FFA, Sikt, HK-dir og Forskningsrådet. Arbeidsgruppa utgår fra referansegruppa og rapporterer til denne. Arbeidet har foregått i tett dialog med fagmiljøene og institusjonene.

Medlemmene i referansegruppa og arbeidsgruppa:

Referansegruppa: Lars Holden (FFA), Tanja Storsul (FFA), Agnes Landstad (FFA), Åse Gornitzka (UHR), Mathilde Skoie (UHR), Ragnar Lie (UHR), Vidar Røeggen (UHR), Katrine Weisteen Bjerde (HK-dir), Kristin Selvaag (HK-dir), Lars Wenaas (Sikt), Nina Karlstrøm (Sikt), Tove Klæboe Nilsen (RHF), Johannes Waage Løvhaug (Forskningsrådet), Espen Sandøe Karlsen (Forskningsrådet) og Marte Qvenild (Forskningsrådet).

Arbeidsgruppa (utgår fra referansegruppa): Lars Holden (FFA), Mathilde Skoie (UHR), Vidar Røeggen (UHR), Katrine Weisteen Bjerde (HK-dir til juli 2023), Lars Wenaas (Sikt), Pål Bakke (RHF), Johannes

³ Oversikt over vekst i åpen tilgang totalt for Norge og innen ulike sektor og disipliner finnes her: <https://www.openscience.no/oa-barometer> -

Waage Løvhaug (Forskningsrådet), Espen Sandøe Karlsen (Forskningsrådet) og Marte Qvenild (Forskningsrådet).

I arbeidet med å formulere problembeskrivelse, visjon og anbefalinger har det blitt arrangert innspillsmøter med følgende instanser:

- UHR-Bibliotek (13.3.23 og 11.5.23)
- Det nasjonale publiseringsutvalget (16.3.23)
- Publiseringutvalget for samfunnsfag (28.3.23)
- UHR-Forskning (12.4.23 og 8.5.23)
- Forhandlingsrådet (17.4.23)
- Publiseringutvalget for matematikk, naturvitenskap og teknologi (18.4.23)
- Akademiet for yngre forskere (AYF) (19.4.23)
- Publiseringutvalget for medisin (25.4.23)
- Publiseringutvalget for humaniora (11.5.23)
- Bibliotekdirektørene i BOTT (25.5.23)
- De regionale helseforetakenes strategigruppe for forskning (8.6.23)

Basert på innspillene har arbeidsgruppa utarbeidet forslag til et strategisk dokument med tilhørende anbefalinger. Resultatet av dette arbeidet har blitt diskutert med referansegruppen, før det ble sendt ut på en åpen innspillsrunde med frist 1.10.23. Vi mottok 48 svar i innspillsrunden fra følgende aktører:

- Universiteter og høyskoler 21
- Forskningsinstitutt 4
- Regionale helseforetak/sykehus 10
- Fellesforeninger/akademia 6
- Finansiører 1
- Andre 6

De mottatte innspill ligger på nettstedet opscience.no og utgjør grunnlaget for utarbeidelsen av den endelige strategien som overleveres til UHR, FFA, RHFene og deres medlemsinstitusjoner for videre oppfølging den 14.12.2023. Det vil være opp til disse institusjonene å ta stilling til hvordan de vil hensynta anbefalingene lokalt ved egen institusjon og fremme forslag til myndigheter og finansiører om hvilke tiltak som bør prioriteres spesielt. Tilbakemeldingene fra høringsrunden viser hvor viktig det er at norsk politikk utformes i et samspill mellom de ulike aktørene.

4 Vitenskapelig publisering og åpen tilgang

Vitenskapelige tidsskrifter har eksistert i over 350 år og oppstod som resultat av forskeres behov for å dele og diskutere forskningsresultater med kollegaer og fagnettverk. Den vitenskapelige kommunikasjonen startet som brevkorrespondanse mellom forskere og organiserte møter for diskusjon. Disse møtene resulterte i utgivelse av bøker (monografier) som gjerne tok flere år å ferdigstille. På 1900-tallet tok tidsskriftene gradvis over som den raskeste og mest egnede måten å kommunisere forskningsresultater på. Antallet tidsskrift økte jevnt frem til mellomkrigstiden, men ga unntaksvis grunnlag for kommersiell utnyttelse.

Med en stor vekst i vitenskapelig aktivitet etter andre verdenskrig, inntraff et viktig skifte, da kommersielle utgiverne begynte å kjøpe opp tidsskrifter som tidligere var utgitt av akademier, lærde selskaper og universitetsforlag. I denne perioden økte både forskningsbudsjettene og antallet forskere, noe som beredte grunnen for mange nye, oftest spesialiserte, tidsskrifter.

Tidsskriftene ble oftest etablert i et tett samarbeid mellom forlagene og de akademiske miljøene, der forlagene tok den økonomiske risikoen ved etablering og oppstart, samtidig som de forvaltet juridisk eierskap. De kommersielle forlagene bidro til profesjonalisering av arbeidsprosesser og strømlinjeforming av produksjon og distribusjon. Kostnader og krav til inntjening ble dekket gjennom abonnementsmodellen. Samtidig så enkelte lærde selskaper et potensial for inntjening til sin egen faglige drift og baserte seg derfor på samme kommersielle modell, enten ved å selv å være utgiver, eller ved å sette oppgaven ut til kommersielle forlag.

På 1980-tallet ble bibliotekbudsjettene satt under press som resultat av stadig økende antall tidsskrifter og kraftig økning i abonnementspris og resulterte i det som ofte omtales som tidsskriftskrisen, kjennetegnet ved at forskningsinstitusjonene ikke lenger hadde råd til å abonnere på alle tidsskriftene som forskerne ønsket tilgang til.

Gjennom introduksjonen av digital produksjon og distribusjon av forskningsartikler via internett fra midten av 1990 tallet kom det som kalles det andre store skiftet i vitenskapelig publisering. Papirformatet ble gradvis erstattet av eller supplert med elektroniske tidsskrifter, noe som skapte en forventning om reduserte produksjons- og distribusjonskostnader som en løsning på tidsskriftskrisen. I stedet ble forlagenes tidsskriftporteføljer stadig større og samlet i store "pakker" som forskningsinstitusjonene abonnerte på, såkalte «big deals». Som et resultat av "big deals", ble bibliotekbudsjettene satt under ytterligere press.

De siste 20 årene har forlagsindustrien befestet sin posisjon med økende vekst og økonomisk overskudd⁴. På verdensbasis omsetter de vitenskapelige forlagene for over 29 milliarder US dollar (Milliot 2022). Markedet domineres hovedsakelig av fem store forlagshus: Elsevier, Wiley, Taylor & Francis, SpringerNature og Sage, som til sammen kontrollerer ca. 50 % av markedet. Om vi slår sammen publikasjonene fra de 12 største forlagene utgjør disse 70 % av norske publikasjoner i internasjonale tidsskrifter i 2021 i Web of Science (WoS) (Sivertsen 2022). Det kan dermed slås fast at en relativt liten gruppe forlag kontrollerer størstedelen av verdens forskningsresultater.

Tanken om at tidsskrifter skulle publisere åpent og at forskningsresultater fritt skulle kunne leses og deles, var både et ideologisk spørsmål, et resultat av internettets inntreden og en reaksjon på

⁴ Det nasjonale publiseringsutvalget (NPU) har bestilt rapporten *Endringer i publiseringslandskapet og konsekvenser for publiseringsindikatoren* (NIFU, arbeidsnotat 2022:11). Beskrivelsen av den globale utviklingen bygger på beskrivelsen i NIFU-rapporten.

utviklingen i forlagsindustrien. Åpen tilgang ble nedfelt i [The Budapest Open Access Initiative](#) i 2002. Parallelt vokste det fram et krav blant tunge forskningspolitiske aktører om at forskningsresultater må regnes som et offentlig gode som skal være åpent tilgjengelig for allmenheten og kunne utnyttes i både privat og offentlig sektor. Dette synet er i dag sterkt fremtredende i forskningspolitiske strategier både nasjonalt og internasjonalt.

I dag er kravet om åpen tilgang til vitenskapelige artikler internasjonalt utbredt og kjennetegnes av nye finansieringsmodeller, publiseringsplattformer, vitenarkiver, preprint-arkiver og eksperimentering med nye vurderingsformer (som for eksempel åpen fagfellevurdering). Utviklingen innen åpen tilgang kjennetegnes også av redaksjonelle praksiser som kan utfordre etablerte kvalitetsstandarder⁵. Store mega-tidsskrift søker økte markedsandeler i et nytt attraktivt marked basert på publiseringsavgift. Parallelt har useriøse aktører, såkalte røvertidsskrift eller røverforlag, vokst fram som en trussel mot forskningens kvalitet og integritet. I tillegg legger den stadige økningen i antall tidsskrifter og publikasjoner et press på systemet med fagfellevurdering, der det er utfordrende å finne forskere til å vurdere innsendte manuskript. Dette omtales ofte som «peer review-krisen».

4.1 Gull åpen tilgang

Gull åpen tilgang vil si publisering i åpne tidsskrifter eller plattformer hvor artikkelen er umiddelbart og åpent tilgjengelig. Disse tillater gjenbruk gjennom vilkår som bestemmes av åpne lisenser, som Creative Commons (CC-BY) og ulike varianter av denne. Gull åpen tilgang finansieres gjennom publiseringsavgift (Article Processing Charge– APC) som dekkes av forfatteren selv, institusjonen eller av forskningsfinansiering.

Artikler i gulltidsskrifter med publiseringsavgift er den publikasjonsformen med størst vekst på verdensbasis, og sterkest vokser de nye mega-tidsskriftene med bred fagprofil.

Maktkonsentrasjonen i forlagsindustrien ser også ut til å ha tiltatt med innføring av publiseringsavgifts-modellen. Mønsteret av oppkjøp og fusjoner viser at de tradisjonelle forlagenes investeringer beveger seg i retning av åpen publisering med publiseringsavgift. En undersøkelse av tidsskriftene som er indekset av [Directory of Open Access Journals \(DOAJ\)](#) viser at de store tradisjonelle forlagene har overtatt et økende antall av gulltidsskriftene (Crawford 2021). Eierne av SpringerNature har overtatt BiomedCentral og Frontiers, Wiley har overtatt Hindawi, Taylor & Francis har overtatt Dove, og Elsevier har overtatt KeAi. De tradisjonelle forlagene kjøper opp innovatørene med den følge at konsentrasjonen tiltar.

Abonnementssystemet har historisk sett begrenset hvilke tidsskrift bibliotekene hadde mulighet til å abonnere på. Abonnementssystemet ble finansiert over bibliotekbudsjettene, og det var relativt enkelt for institusjonene å holde oversikt over egne kostnader. Innenfor abonnementsmodellen opererte de fleste utgiverne med en begrensning på antall publiserte artikler innenfor en årgang, noe som også var styrende for prisen på abonnement. Ved prissetting av abonnement måtte utgiver også ta hensyn til begrensede innkjøpsbudsjetter i bibliotekene.

Overgangen fra abonnement til artikkelbetaling har delvis flyttet finansieringen fra bibliotekenes budsjett og over på forskningsbevilgningene. Med publiseringsavgift er det blitt mer krevende å få en helhetlig oversikt over utgifter knyttet til publisering, da betalingen blir mer fragmentert og ofte belastes de enkelte instituttene budsjett.

⁵Storsul et al (2021) Vi innfører nivå X for tvilsomme tidsskrifter [Vi innfører nivå X for tvilsomme tidsskrifter \(khrono.no\)](#)

Med den nye modellen har utgiverne fått et insentiv til å publisere et større volum av artikler som gir større inntjening. En utfordring er at publiseringsavgift fremmer vekst i tidsskrift som tilbyr rask fagfelleevaluering og publisering av økende antall artikler.

Etterspørselen etter å publisere med publiseringsavgift ser ut til å drive prisene opp (Sivertsen 2022). I et marked der forskere lever med et press om å publisere, vil betalingsvilligheten være stor dersom det finnes midler til å betale. Kostnadene til publisering per artikkel kan holdes høy fordi mange utgivere utnytter sin markedsposisjon og utøver betydelig monopolmakt innen sine fagområder og nisjer.

Dagens utgivere vil fortsette å prioritere publiseringskanaler som er økonomisk lønnsomme. Samtidig ser vi at utgivere også etablerer nye kanaler tilpasset nye krav og forventninger fra finansører i et stadig voksende publiseringsmarked.

4.2 Diamant åpen tilgang

Diamant åpen tilgang vil si publisering i tidsskrifter og plattformer hvor det er gratis å både lese og publisere. Diamanttidsskrifter og -plattformer er ofte driftet og eid av forskersamfunnet og kan finansieres på ulike måter, for eksempel gjennom en kombinasjon av egeninnsats fra vitenskapelige ansatte, institusjonelle bidrag, donasjoner, offentlige tilskudd eller medlemskapsavgift.

Publiseringsavgifts-modellen forsterker engelskspråklig publisering da 75 % av alle slike tidsskrifter kun utgis på engelsk, mens bare 16 % av tidsskriftene publiserer artikler på flere språk, inkludert engelsk (Pölönen et al 2021). Tidsskrifter som publiserer artikler på andre språk enn engelsk, er i hovedsak diamant. Diamantmodellen ivaretar et stort språklig og faglig mangfold ved å tilby lese- og publiseringstilgang i ulike regioner i verden og innen ulike fagdisipliner, noe som også kommer frem fra [Helsinki-initiativet om flerspråklighet i forskningen](#), som UHR var med å etablere i 2019.

Av andelen publisering i tilgangsåpne tidsskrift globalt utgjør diamant rundt 45 % i 2021 (Becerril et al. 2021). En rapport utgitt av Science Europe og cOAlition S i 2021 – "The OA Diamond Journals Study" (ibid.) avdekket at det finnes over 17 000 diamanttidsskrifter globalt, og at 8-9% av publisering foregår i disse tidsskriftene. Nasjonalt ligger nivået på rundt 6 % ifølge tall fra Sikt. De fleste diamant-tidsskriftene er små og ofte det eneste eller ett av få tidsskrifter hos utgiver. Diamantalternativet er mest utbredt i humaniora og samfunnsfagene, hvor de store internasjonale forlagene og tidsskriftene i mindre grad dominerer (Sivertsen 2022). Denne typen tidsskrifter og plattformer representerer et stort språklig og faglig mangfold, og driftes ofte ved hjelp av ulike finansieringskilder. Mange av tidsskriftene har lave driftskostnader, men er økonomisk og ressursmessig sårbare og bør derfor organiseres, koordineres og finansieres mer effektivt.

Det er viktig å sikre rettferdig tilgang og like muligheter til publisering, og dersom åpen tilgang skal lykkes globalt og på tvers av alle disipliner er diamant modellen best egnet. Skal diamant-modellen lykkes må den videreutvikles og oppskaleres for å bli et reelt alternativ til de kommersielle tidsskriftene.

Det finnes ulike finansieringsmodeller for åpen tilgang som kan være aktuelle for diamant. [OPERAS - Open scholarly communication in the European research area for social science and humanities](#) - har kartlagt finansieringsmodeller for åpen tilgang og påpeker fordeler og ulemper ved de ulike modellene (Speicher et al. 2018). Eksempler på modeller er

- Samarbeidsmodell der institusjoner og organisasjoner deler tjenester og infrastruktur og samarbeider om finansiering, som for eksempel Lever Press i USA

- Stipendfinansiering for å lansere eller støtte nye satsninger eller etablerte tidsskrifter med åpen tilgang finansiert av for eksempel institusjoner, finansører eller myndighet. Legatfinansiering der universitetsforlag mottar legat for å finansiere deler av sin virksomhet. Dette er spesielt utbredt i USA hvor legater kan danne en viktig kilde til løpende finansiering, vanligvis for å subsidiere deler av driftskostnadene
- Institusjonell finansiering hvor universitetsforlag mottar midler fra sin institusjon for å dekke lese og publiseringskostnadene. I en slik modell kan forlagene dra nytte av støtte fra institusjonen i form av bruk av profesjonelle tjenester, personalressurser og infrastruktur.
- Inntekter gjennom salg av trykkede artikler hvor forlag selger trykte kopier eller andre formater for å kunne tilby åpen publisering og tilgang til online artikler
- "OpenEdition Freemium" er en modell lansert av den franske Centre for Open Electronic Publishing (Cléo). Dette er en portal som hovedsakelig retter seg mot humaniora og samfunnsvitenskap som gir tilgang til innhold i åpne tidsskrifter. Tjenesten finansieres av bibliotek og forlag. To tredjedeler av inntektene tildeles til tidsskrifter og partnerforlag som tar i bruk freemium-modellen. Den andre tredjedelen benyttes til å utvikle publiseringsplattformen.

Internasjonalt ser vi også at noen tidsskrifter har klart å gå over til diamant- modellen via «[Subscribe to open](#)» (S2O) modellen. Dette er en modell som har sitt opphav i abonnementsmodellen snarere enn publiseringsavgifts-modellen og innebærer at institusjoner går sammen om å finansiere tidsskriftene.. Avtalen inngås årlig, med åpning av hvert års innhold betinget av tilstrekkelig deltakelse fra abonnentene⁶. En fordel med denne modellen er at incentivet for finansør ligger i leserinteresse snarere enn publiseringsinteresse og at den derfor i prinsippet i mindre grad bidrar til økt volum. En stor usikkerhet ligger imidlertid i at man hittil har operert med korte tidshorisonter og at det dermed har vært heftet stor usikkerhet til finansieringen.

Diamantmodellen har de siste årene blitt viet betydelig internasjonal oppmerksomhet som et alternativ til de stadig økende utgiftene til publiseringsavgift hos kommersielle utgivere. I 2021 publiserte cOAlition S og Science Europe en dybdestudie av diamanttidsskrifter internasjonalt (Becerril et al 2021) og rapporten viser at det er stor villighet hos ulike institusjoner som universiteter, museer, myndigheter og vitenskapelige foreninger til å støtte diamant åpen tilgang.

For å bidra til å styrke diamanttidsskriftene lanserte Science Europe, cOAlition S, OPERAS og det franske forskningsrådet French National Research Agency (ANR) en handlingsplan for diamant åpen tilgang – [Action Plan For Diamond Open Access](#) – i 2022 (Ancion et al. 2022). Tiltakene i handlingsplanen fokuserer på å strømlinjeforme retningslinjer og innsendingssystemer, spesifisere kvalitetsstandarder og beste praksis, utvikle opplæringsmateriell for redaktører og redaksjoner, og opprette et kapasitetssenter som blant annet skal se på finansieringen av diamanttidsskrifter. Forskningsrådet var en av mange institusjoner som sluttet seg til handlingsplanen.

4.2.1 Nasjonal støtteordningen for åpne norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsvitenskap (NÅHST)

Den nasjonale støtteordningen for åpne norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsvitenskap (NÅHST)⁷ er unik i en europeisk kontekst. Ordningen springer ut fra en gammel støtteordning Forskningsrådet har forvaltet tilbake til 60-tallet. Denne støtteordningen tok utgangspunkt i nasjonale tidsskrifter i humaniora og samfunnsfag av høy kvalitet som ikke klarte å

⁶ [About - Subscribe to Open \(subscribetooopencommunity.org\)](#)

⁷ [Open Science | Norskspråklege opne tidsskrift innanfor humaniora og samfunnsvitenskap](#)

dekke nødvendige kostnader gjennom abonnement alene. Denne porteføljen, som var avhengig av offentlig finansiering, var nettopp godt posisjonert til å vende om til åpen publisering i forlengelsen av kravet om at offentlig finansiert forskning skulle gjøres åpen. Tilsvarende krav kunne man ikke like lett stille til tidsskrifter som klarte å dekke sine utgifter gjennom abonnement.

Etableringen av NÅHST er gjort i tett dialog med fagmiljøene gjennom Det nasjonale publiseringsutvalget. Komiteene (fagorganene) som publiseringsutvalget benytter i arbeidet med publiseringsindikatoren i humaniora og samfunnsfag, brukes også til å gi råd om hvilke tidsskrifter som skal inngå i ordningen. En komité, som utgår fra publiseringsutvalgene i humaniora og samfunnsvitenskap, treffer det endelige vedtaket ved utvelgelse av tidsskrifter. Ordningen mottar penger over statsbudsjettet. I tillegg følger et mindre beløp fra de fire breddeuniversitetene som er store på humaniora og samfunnsfag.

4.2.2 Kapasitetscenter for diamant

Et første skritt for å iverksette handlingsplanen er det EU-finansierte prosjektet DIAMAS "[Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication](#)" som startet i 2022. Målet med DIAMAS-prosjektet er å få diamanttidsskrifter opp på nivå med kommersielle tidsskrifter, og at det skal finnes ressurser og nettverk som institusjonelle utgivere får tilgang til når de publiserer diamanttidsskrifter. En viktig leveranse i prosjektet er å realisere målet om et kapasitetscenter for diamantpublisering. Dette er under planlegging, men tenkt som et virtuelt, internasjonalt nettverk av regionale eller nasjonale kapasitetscenter som koordineres av et sentralt kapasitetsknutepunkt. Til sammen skal dette distribuerte nettverket tilby retningslinjer, opplæring og beste praksis for diamantpublisering til institusjonelle publiseringstjenester. Nettverket skal tilby tjenester og kvalitetsstandarder for diamanttidsskrifter på forskjellige språk og for ulike fagområder. Mens det sentrale kapasitetscenteret er tenkt å ha en koordinerende funksjon, skal de regionale eller nasjonale kapasitetscenterene jobbe direkte med de institusjonelle publiseringstjenestene.

4.2.3 Publiseringsplattformen Open Research Europe

Et annet diamantinitiativ med stort europeisk fokus er publiseringsplattformen Open Research Europe som ble lansert av EU kommisjonen i 2021. Open Research Europe ble utviklet for at prosjekter i Horisont 2020 og Horisont Europa kunne publisere kostnadsfritt med åpen tilgang. Plattformen har innført innovative elementer som åpen fagfelleevaluering og fagfelleevaluering etter publisering. Den endelige versjonen av artikkelen merkes som publisert, etter et "godkjent"-stempel av minimum to fagfeller.

EU-kommisjonen har videre initiert dialog med en rekke europeiske forskningsfinansiører for å undersøke om plattformen kan videreutvikles fra å være en publiseringsplattform for forskere som mottar finansiering fra Horisont Europa og Horisont 2020, til å bli en bredt tilgjengelig europeisk diamantpubliseringsplattform innen 2026. Plattformen er i gang med å utvikle fagspesifikke kanaler med artikkelsamlinger knyttet til for eksempel konferanser eller aktuelle temaer.

4.3 Hybridpublisering

Hybrid åpen tilgang betyr at enkeltartikler i abonnementstidsskrifter kjøpes "fri" av forskeren eller institusjonen. Enkeltartikler kan også kjøpes fri gjennom fellesavtaler eller publisering og les-avtaler, såkalte PAR-avtaler (se under), som kombinerer leseavgifter for abonnement og artikkel-avgifter i en og samme avtale.

Hybrid-alternativet ble introdusert i kjølvannet av Budapest-erklæringen som et risiko-fritt alternativ for tidsskrift som enda ikke var modne til å foreta en konvertering til gull åpen tilgang. Den bakenforliggende utfordringen for tidsskriftene var at forskere som vurderte tidsskrift med åpen tilgang hadde økonomiske insentiver til å velge andre lukkede kanaler grunnet publiseringsavgiften.

Hybrid-varianten overlot til forskeren å velge å betale publiseringsavgift for å kjøpe artikkelen fri eller publisere lukket som normalt. De som arbeidet for åpen tilgang, betraktet hybrid allerede fra starten av som et transformativt element og en mekanisme for å få abonnementsbaserte tidsskrift til å gå over til gull.

Det ble tidlig klart at hybrid bød på systemiske utfordringer av økonomisk art. *Double dipping*⁸ er en term som brukes om tidsskrift som ikke lot frikjøpte artikler medføre en tilsvarende senkning i abonnements-prisen, til tross for at en del av produktet allerede var betalt for. Studier har vist at dette er et vanlig fenomen, selv i tidsskrift som har en non-double-dipping-policy (Mittermaier 2015). Hybrid ble derfor tidlig et upopulært alternativ blant forskningsfinansierer, med unntak av Storbritannia i en periode etter 2014 har fond og finansierer stort sett unnlatt å finansiere hybrid-avgifter. Manglende finansiering og et høyt prisnivå har vært utslagsgivende for en ganske lav andel hybrid-publisering, som globalt har ligget på rundt 3-6 %. I Norge vokste andelen hybrid fra 4.5% i 2013 til 9.2 % i 2018.

En konklusjon etter de første 15 årene med hybrid, var at denne formen for åpen tilgang ikke ble det transformative alternativet det var tenkt å være. Siden institusjonelle fond normalt ikke støttet hybrid-publisering, har publiseringsavgiften ved hybridpublisering oftest blitt betalt fra lokale budsjetter ved institusjonene, og/eller fra forskningsbudsjetter. Ved sentral håndtering kan dette være utgifter som flyttes internt over til bibliotekenes budsjetter, noe som dermed representerer en ytterligere belastning på disse budsjettene.

4.4 Publisering og les-avtaler (PAR)

Publisering og les-avtaler (PAR-avtaler) kombinerer som nevnt leseavgiften i abonnements-avtaler og artikkel-avgifter i en og samme avtale. I 2018 ble det utarbeidet en felles strategi for forhandlinger om åpen tilgang til forskningsresultater, som ble støttet av Universitets- og høgskolerådet (UHR) i tråd med Plan S. Målet var å inngå avtaler som sikrer både publisering og lesing og at disse skulle være transformative ved å bidra til å vende tidsskriftene fra lukkede til åpne innen en definert tidsramme (31. desember 2024, som spesifisert i [Guidance on the Implementation of Plan S](#)). Et viktig prinsipp er at institusjonene og konsortiene som forhandler avtalene skal sørge for at avtalene fremmer åpen tilgang uten å øke total kostnadene.

Med Plan S fikk PAR-avtalene en fremtredende rolle. Her var PAR-avtaler en innretning som gjorde at forskere som mottok finansiering fra en Plan S-finansierer, kunne publisere i disse tidsskriftene. Det strategiske grepet i Plan S var å påvirke forlag og tidsskrift til å «flippe» fra en abonnementsmodell til ren åpen tilgang, men hvorvidt PAR-avtaler faktisk har bidratt til dette er ikke åpenbart. En transformasjon er avhengig av tilslutning globalt, det strategiske elementet i PAR-avtaler er derfor avhengig av antall konsortier og land som tegner denne type avtaler. Norges bidrag til global publisering er rundt 0.7 % per år. Norges PAR-avtaler betyr dermed lite for flipping-horisonten til internasjonale tidsskrift.

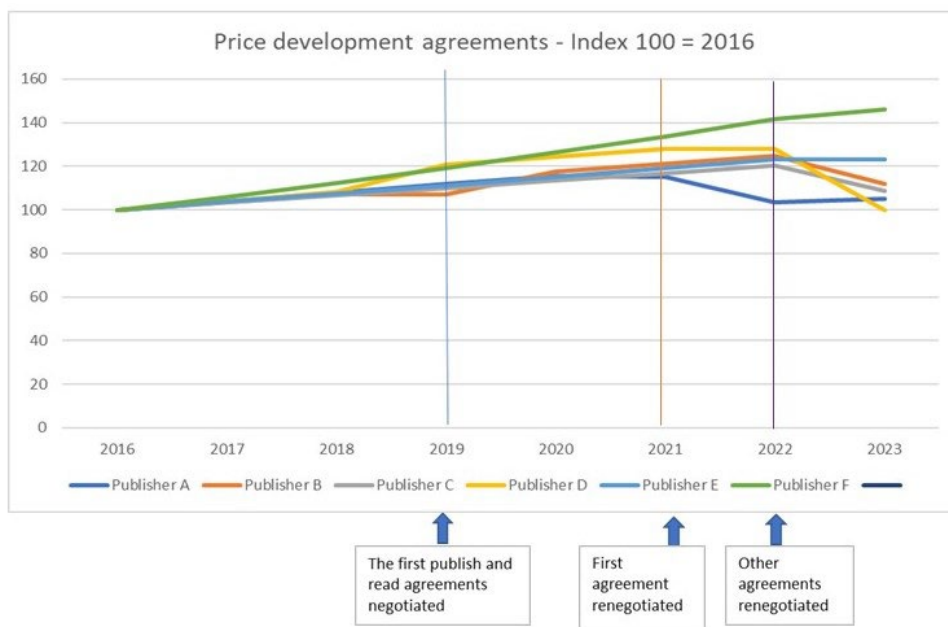
Siden inngåelsen av PAR-avtalen med Elsevier i 2019 har antall artikler som er publisert hybrid i deres tidsskrifter økt. Antall abonnementsbaserte artikler har imidlertid økt mer, samtidig som forlaget

⁸ [Common understanding on APCs – ESAC Initiative \(esac-initiative.org\)](https://www.esac-initiative.org/)

gjennom sine gull-tidsskrift har oppnådd status som verdens største forlag målt i antall åpne publikasjoner.

Global tilslutning til denne type avtaler har økt de siste årene, så ifølge ESAC vil effekten disse avtalene har på åpen tilgang til forskningsresultater og på publiseringskanalene tilta tilsvarende fremover. I 2019 ble det publisert rundt 47 000 artikler fra 19 land i PAR-avtaler, i 2022 økte dette til 213 000 artikler fra 39 land. I Norge er det inngått PAR-avtaler med alle de store forlagene. Tilsvarende avtaler kan også inngås med mindre forlag, så lenge man kan gjøre dette på en effektiv måte administrativt. Samtidig er det viktig å beholde fokuset på PAR-avtalene skal være transformative og helst bidra til reduserte kostnader.

Mange norske institusjoner opplever PAR-avtaler som kostbare, men avtalene er ikke nødvendigvis dyrere enn de gamle rene abonnementsavtalene. Innværende avtale med Elsevier er for eksempel rimeligere enn den rene abonnementsavtalen Norge hadde i 2018, samtidig som publisering av rundt 2000 artikler er inkludert (Illustrasjon: Sikt).

PAR-avtalene medfører en økning i antall umiddelbar åpen tilgang, men ikke nødvendigvis tilsvarende økning i andel åpen tilgang totalt sett. Avkastningen av PAR-avtaler ser ut til å korrespondere med en tilsvarende nedgang i grønn åpen tilgang. Det er naturlig å anta at artikler som nå publiseres under PAR-avtalene, tidligere ble gjort tilgjengelig etter arkivering. Artiklene antas fremdeles å bli arkivert i vitenarkivene, som en del av institusjonens målsetting om å sikre "institusjonens hukommelse".

For mindre institusjoner med begrenset forskningsaktivitet, for eksempel mindre institutter og sykehus som ikke er universitetssykehus, vil PAR-avtaler basert på en bred portefølje av tidsskrifter bli uforholdsmessige kostbare.

Hvorvidt PAR-avtaler faktisk er transformative er et kjernesporsmål som kun kan besvares gjennom å overvåke avtalene globalt. Avtalene er inngått med en forpliktelse fra forlagenes side om å konvertere til åpen tilgang, og flere forlag annonserer planer for når dette skal skje. Hittil har utviklingen imidlertid vist seg å gå altfor sakte.

4.5 Grønn åpen tilgang

I regjeringens Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler fra 2017 (Kunnskapsdepartementet 2017) heter det at:

«Vitenskapelige artikler fra offentlig finansiert forskning skal gjøres åpent tilgjengelige. Forskere skal undersøke mulighetene for å publisere sine artikler i åpne tidsskrifter og velge åpne tidsskrifter der det er faglig forsvarlig. Kun i unntakstilfeller kan artikler basert på offentlig finansiering publiseres i tidsskrifter som ikke tillater tilgjengeliggjøring i vitenarkiv.»

Med Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler i 2017 ble det satt krav om at all norsk publisert forskning også skulle deponeres i et egnet vitenarkiv. Kravet i retningslinjene forutsatte at "vitenarkiv og annen nødvendig infrastruktur for deponering er tilgjengelig for alle forskningsinstitusjonene". Dette ble koblet til implementeringen av et Nasjonalt Vitenarkiv (NVA), en sentral tjeneste som skal erstatte institusjonelle arkiv ved norske forskningsinstitusjoner. Prosjekt for implementering av Nasjonalt vitenarkiv ble startet høsten 2019. Prosjektet ble etter hvert utvidet til også å erstatte funksjonaliteten i Cristin. En tidlig versjon av Nasjonalt vitenarkiv ble vist frem i 2021, men da med begrenset funksjonalitet. Med denne tjenesten vil etter hvert alle forskningsutøvende institusjoner i Norge ha mulighet til å deponere forskningsartikler i tråd med gjeldene retningslinjer, samt kunne samarbeide om rettighetsklarer og administrativt arbeid.

Tidsskrifter som baserer seg på abonnement bør i utgangspunktet ikke inngå som en komponent i et fremtidig ønsket publiseringslandskap. Enkelte tidsskrifter som er viktige for fagmiljøene møter imidlertid på finansielle utfordringer som ikke så enkelt lar seg løse innenfor de foretrukne formene for åpen tilgang, som PAR-avtaler, gull eller diamant. Dette er gjerne tidsskrifter som ikke er en del av de store forlagenes porteføljer og derfor ikke inngår i PAR-avtaler, samtidig som artikkelbetaling ikke vurderes som en aktuell finansieringsmodell. Diamant åpen tilgang ville være å foretrekke også for disse tidsskriftene slik NÅHST-ordningen i Norge er et eksempel på.

I Norge viderefører Universitetsforlaget abonnementsordningen for deler av sin tidsskriftportefølje og samtidig tillater de at den aksepterte versjon av publikasjoner i tidsskriftene gjøres tilgjengelig i vitenarkiv med en CC-BY lisens samtidig med publisert versjon. Abonnementsordningen bidrar til å sikre nødvendig inntjening, slik at forlaget kan opprettholde kvalitetsnivået på sine tjenester og samtidig legges det til rette for at forskere kan oppfylle kravet om åpen tilgang gjennom tilgjengeliggjøring i vitenarkiv. Selv om denne formen for åpen tilgang prinsipielt ikke anbefales, kan en slik løsning være et supplement for å sikre videre liv til særskilte tidsskrifter som ellers ikke ville klare seg. Dette bør vurderes som en akseptabel, om ikke ideell, løsning også etter 2024.

4.5.1 Rettighetsstrategien, en skjerpelse av grønn åpen tilgang

Gjennom cOAlition S har Forskningsrådet bidratt til å fremme en rettighetsstrategi ("[Rights Retention Strategy](#)") som innebærer at forfattere beholder rettigheter slik at fagfellevurderte versjoner av artikler kan gjøres åpent tilgjengelig umiddelbart. Dermed kan forskerne publisere i sine foretrukne kanaler og samtidig oppfylle kravene i Plan S.

Rettighetsstrategien betyr at en fagfellevurdert versjon av siste aksepterte manuskript (Author Accepted Manuscript - AAM) gjøres umiddelbart tilgjengelig i et åpent arkiv samtidig som at den endelige versjonen av artikkelen publiseres i det lukkede tidsskriftet. Dette innebærer å fremsette krav til forlaget om at en åpen lisens skal gjelde det aksepterte manuskriptet. Lisensen som benyttes er vanligvis en Creative Commons CC-BY lisens. Når det benyttes en åpen lisens på manuskriptet, beholder forfatteren rettigheten til å gjøre det tilgjengelig i et åpent arkiv uavhengig av eventuelle

begrensninger i publiseringsavtaler mellom forfattere og forlag, som for eksempel sperrefristtid på når artikkelen bli tilgjengelig.

Harvard universitetet har hatt en institusjonell rettighetsstrategi i over ti år som innebærer å sikre at institusjonens ansatte fritt kan velge publiseringskanal og samtidig gjøre publikasjonene sine åpent tilgjengelig uten juridisk risiko for forfatteren. Dette gjøres ved at institusjonen informerer om rettighetsstrategien gjennom sine nettsider. I et slikt forhåndsvarsel gjøres det klart at aksepterte manuskripter vil utstyres med en CC-lisens som overstyrer eventuelle senere publiseringsavtaler med forlaget. Dermed trenger ikke enkeltforskere å informere forlaget om dette og kan fritt sende inn manuskripter hvor de ønsker.

I Norge var UiT det første universitetet som innførte en institusjonell rettighetsstrategi, etterfulgt av NTNU, UiO, UiB, USN, UiS og NMBU. Forskningsinstitutter som SINTEF har også innført strategien og per dags dato vurderer flere universiteter og institutter å gjøre det samme.

Det har foreløpig ikke forekommet juridiske tvister som følge av rettighetsstrategien, hverken mot enkeltforskere eller mot institusjoner. Likevel skaper den muligheten for juridiske tvister usikkerhet hos særlig mindre institusjoner. Det er imidlertid lite sannsynlig at forlag vil gå til juridiske skritt før de først har gitt institusjonen en mulighet til å fjerne manuskriptet fra det åpne arkivet. For mindre institusjoner vil det lette innføringen om det lages bedre veiledning med informasjon til ansatte og at det blir etablert enighet om at eventuelle konflikter med forleggere håndteres kollektivt og ikke av den enkelte institusjon. RSS oppleves åpenbart som truende for noen forlag. American Chemical Society innførte nylig en egen avgift for evaluering av artikler som omfattes av RSS, uavhengig av om artikkelen senere blir akseptert.

I Nederland er dette innarbeidet i lovverket i Dutch Copyright Act (artikkel 25fa), hvor det slås fast at forskere beholder retten til å gjøre tilgjengelig vitenskapelige artikler fra offentlig finansiert forskning etter "rimelig tid". Hva rimelig tid betyr, har blitt nasjonalt definert som seks måneder etter at den første online publiseringen. I praksis innebærer dette at artiklene gjøres tilgjengelige i åpne vitenarkiver etter seks måneder⁹.

Foreningen for vitenskapelige og teknologiske universiteter i Europa – CESAER – har nylig tatt til orde for å innføre en rettighetsstrategi eller "secondary publishing right" som en del av felleseuropeisk lovgivning¹⁰. Videre har foreningen for europeiske forskningsbibliotek – LIBER – kommet med et liknende forslag for å sikre lovlig arkivering i åpne, offentlig arkiver uten forsinkelse¹¹.

Dette er også tatt inn som en oppfordring i de nye rådskonklusjonene til Rådet for den europeiske union av mai 2023, hvor det står at "secondary publication rights" bør innarbeides i nasjonal opphavsrettslovgivning, og at Europakommisjonen oppfordres til å foreslå tiltak på EU nivå for å fjerne barrierer for tilgang til og gjenbruk av offentlig finansiert forskning (Rådet for den europeiske union 2023).

⁹ For beskrivelse av hvordan dette er ivaretatt i det nederlandske lovverket, se her: [Amendment to Copyright Act \(openaccess.nl\)](#) og [You share, we take care! \(openaccess.nl\)](#)

¹⁰ [20230503_CESAER position Ensuring high-quality, transparent, open, trustworthy and equitable scholarly publishing](#)

¹¹ [#Zero Embargo Campaign - Are You With Us? - LIBER Europe](#)

4.6 Alternative former for publisering og tidlig deling av resultater

I fagområder som fysikk, matematikk og informasjonsteknologi har det siden tidlig 1990-tallet vært vanlig å tilgjengeliggjøre tidlige versjoner av manuskripter, såkalte preprints. Disse publiseres i online-arkiver som for eksempel arXiv hvor manuskriptene sjekkes for plagiering og kan kommenteres direkte av leserne. Tilgjengeliggjøring av manuskripter benyttes blant annet til å dele forskningsresultater tidlig for å motta tilbakemelding i forskningsprosessen, og kan gjøre det enklere å dele negative resultater og hindre duplisering av resultater (ASAPbio 2023). Preprint-publisering erstatter normalt ikke ordinær publisering i tidsskrift, men er oftest et første skritt mot ordinær publisering.

En videreutvikling av preprint-publisering er tjenester som også tilbyr fagfelleevaluering av innsendte manuskripter. En slik modell kan betraktes som en strategi for å ta kontrollen med vitenskapelig publisering tilbake til akademien (Longva og Smedsrød 2023). [eLife](#), et ikke-profittbasert åpent vitenskapelig tidsskrift for biomedisin og biovitenskap, utforsker denne publiseringsmodellen. Andre eksempler er [MetaROR](#), [Peer Community In \(PCI\)](#) og [Review Commons](#) og EU-kommisjonens plattform [Open Research Europe](#).

Slike tidsskrifts-uavhengige modeller kan styrkes ved at selve fagfelleevalueringen også kan tildeles en persistent identifikator og dermed kan anses som et separat vitenskapelig bidrag som igjen kan gi uttelling i forskerkarrierer.

cOAlition S har formulert et utkast til strategi kalt [Towards Responsible Publishing](#) som støtter denne formen for tidsskrifts-uavhengig publisering. Hovedprinsippene i strategiutkastet er at forfattere, ikke tredjepartsleverandører, skal bestemme når og hva som skal publiseres. Det understrekes at tredjepartsleverandører ikke skal hindre forskere i å dele arbeidet sitt på noe stadium i forsknings- og formidlingsprosessen. Et annet viktig prinsipp er at vitenskapelig produksjon inkluderer hele spekteret av resultater i løpet av forskningssyklusen og ikke bare den endelige tidsskriftsartikkelversjonen. Utkastet oppfordrer til at også tidlige artikkelversjoner og fagfelleevaluering bør deles for å styrke vurderingsprosessen. Dette kan fungere enten fagfeller velger å være åpen om sin identitet eller velger å være anonym.

cOAlition S utkast til strategi er lagt ut på en åpen innspillsrunde slik at forskere får muligheten til å si sine meninger og bidra til den videre utviklingen av strategien. Basert på innspillene vil det utvikles et revidert forslag som planlegges å ferdigstilles i løpet av 2024. Utkastet er tydelig på at forskere selv skal velge når, hva, hvor og hvordan forskning skal publiseres.

4.7 Utfordringer innen fagfelleevaluering og muligheter innen KI

Digitalisering og videreutvikling av kunstig intelligens (KI) kan bidra til innovasjoner i det fremtidige publiseringslandskapet som vi enda ikke aner omfanget av. Digitalisering og videreutvikling av kunstig intelligens (KI) er allerede tatt i bruk på flere områder innen vitenskapelig publisering og kan bidra til det redaksjonelle arbeidet i tidsskriftet inklusiv fagfelleevaluering.

Vitenskapelig publisering forutsetter uavhengige vurderinger fra andre eksperter innen fagområdet gjennom fagfelleevaluering. Fremveksten av useriøse tidsskrifter og et økende volum av forskningsartikler har bidratt til å legge press på fagfelleevalueringssystemet. Det er stadig vanskeligere å finne kvalifiserte personer til å gjøre dette viktige arbeidet. Fagfelleevaluering er

tradisjonelt anonymt dugnadsarbeid som det forventes at akademikere skal bidra med. Det eksperimenteres med andre former for fagfellevurdering, både åpen fagfellevurdering og betalt fagfellevurdering (Cheah, Piasecki, 2022). I denne rapporten foreslår vi at forskere som deltar i redaksjonsarbeidet, inklusiv fagfellevurdering, må føle ansvar for publiseringspraksisen i tidsskriftene de bidrar til. Økt misnøye med tidsskrifter ut fra manglende åpenhet, kostnader og redaksjonelle valg, bør gjøre det mindre fristende å bistå i redaksjonelt arbeid.

Den rivende utviklingen innen KI basert på store språkmodeller medfører at det også er utviklet flere KI-verktøy for å bistå i fagfellevurdering (Kayvan, Thelwall, 2023). Det fins flere KI-programmer som foreslår tidsskrift, finner fagekspert, en første kvalitetskontroll (tema, oppbygging, formater, plagiat) og oppsummerer rapporter fra fagekspert. Det er et langt skritt fra at KI støtter fagekspertene til at KI-programmene alene utfører den endelige vurderingen av vitenskapelige artikler. Det er lett å forestille seg at en slik utvikling kan true kreativiteten og kvaliteten i vitenskapelige artikler. Å utvikle KI-programmer som støtteverktøy kan imidlertid være et viktig element i et diamant kompetansesenter.

Det er også en rekke andre problemstillinger knyttet til KI. KI kan være meget nyttig til å lage kunnskapsoppsummeringer og gi oversikt over relevante åpne forskningsresultater innen ulike felt, kombinert med utvikling av verktøy som sikrer relevant synlighet og som skiller ut fagfellevurderte resultater fra useriøse eller fabrikkerte resultater. Samtidig observeres det et stort antall artikler i vitenskapelige tidsskrifter som ser ut til å være laget ved hjelp av KI, også omtalt som artikkelfabrikk eller papirmøller (Universitetsavisa, 2023). Dette kan håndteres som et kulturproblem innen hvert fagområde og -miljø. KI kan også brukes til å avdekke dette.

KI-modeller trenes på store mengder data. Dette gir en rekke juridiske, moralske og teknologiske utfordringer, blant annet knyttet til rettighetene til resultatene. Teknologisk kan man både være interessert i å fremme bruken slik at KI-generert tekst bygger på oppdatert vitenskapelig kunnskap, men også å avdekke ulike former for misbruk.

5 Nasjonale og europeiske rammebetingelser

Åpen publisering har stått på den nasjonale og internasjonale agendaen i mange år. I 2016 foreslo Rådet for den europeiske union at åpen tilgang bør være standarden for offentlig finansiert vitenskapelig publisering innen 2020 (Rådet for den europeiske union 2016). I 2018 anbefalte kommisjonen at medlemslandene, forskningsfinansierer og forskningsinstitusjoner skulle implementere retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige publikasjoner (Europakommisjonen 2018).

Åpen forskning var også et viktig premiss i kommisjonens lansering av det nye europeiske forskningsområdet i 2020. Pakten for forskning og innovasjon i Europa identifiserer felles verdier og prinsipper for forskning og innovasjon. Å sikre åpen forskning og åpen tilgang til vitenskapelige publikasjoner ble fremhevet som viktige prinsipper.

I rådskonklusjonene til Rådet for den europeiske union i 2022 og i 2023 påpekes den uheldige utviklingen med økende kostnader knyttet til vitenskapelig publisering og at det er viktig å utvikle publiseringsplattformer som Open Research Europe hvor det er kostnadsfritt for forskere å publisere (Rådet for den europeiske union 2023). I [European Research Area Policy Agenda 2022-2024](#) er åpen deling av kunnskap og gjenbruk av forskningsresultater et viktig tiltak.

I Norge ble prinsippet om åpen tilgang til publikasjoner løftet fram i forskningsmeldingen [“Vilje til forskning” \(St.meld.nr. 20, 2004-2005\)](#), og noen år senere ble prinsippet om at all forskning bør være åpent tilgjengelig fremhevet i [St.meld. nr. 30 \(2008-2009\)73 “Klima for forskning”](#). En ytterligere presisering kom i [St.meld. nr. 18 \(2012-2013\) “Lange linjer”](#) hvor det sto:

“Prinsipielt mener regjeringen at all forskning som er helt eller delvis offentlig finansiert skal være åpent tilgjengelig.”

I 2017 vedtok regjeringen Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler med mål om at alle norske vitenskapelige artikler finansiert av offentlige midler skal være åpent tilgjengelige innen 2024. Et viktig prinsipp i retningslinjene er at den enkelte forsker ikke selv skal dekke kostnadene til åpen publisering og at alle skal ha mulighet til å publisere. Vitenskapelige artikler med norske forfatterbidrag skal deponeres i et egnet vitenarkiv.

I [Hurdalsplattformen](#) slår regjeringen fast at den vil sørge for at offentlig finansiert forskning er tilgjengelig, og at alle høyere utdanningsinstitusjoner har ordninger for publisering med åpen tilgang.

5.1 Finansierers retningslinjer og krav

Finansiererne og deres krav er en av de sterkeste driverne for åpen tilgang. De store forskningsnasjonene i Europa har etablert strategier for åpen publisering, og en rekke av de internasjonale forskningsfinansiererne har samlet seg i [cOAlition S](#) og etablert Plan S med tydelige krav om åpen publisering. Kina og USA er de største forskningsnasjonene globalt.

USA har frem til nå satset på grønn åpen tilgang og tillatt sperrefrist. I 2022 annonserte the White House Office of Science and Technology Policy (OSTP) nye retningslinjer rettet mot alle offentlige forskningsfinansierende instanser på føderalt nivå i USA. Alle føderale instanser som bidrar med penger til forskning skal sørge for at resultatene fra finansierte prosjekter legges ut åpent fra første dag. Tidligere har tilsvarende krav kun vært rettet mot de største offentlige finansiererne, som National Institutes of Health (NIH) og National Science Foundation (NSF), og da med en tillatt

sperrefrist på opptil et år. De nye retningslinjene skal gjelde fra 2026 og innebærer en klar skjerpelse av den grønne politikken, langt på vei i tråd med rettighetspolitikken i Plan S.

Kina passerte USA i 2019 som verdens største forskningsnasjon målt i antall publikasjoner, men selv om Kina opprinnelig signaliserte støtte til Plan S, har de vært tilbakeholdne med å legge føringer på forskerne for å publisere åpent. Selv uten nasjonale krav om å publisere åpent, har Kina opparbeidet seg de største utgiftene i verden knyttet til publiseringsavgift i åpne tidsskifter (Sivertsen 2022).

Horisont Europa er verdens største forsknings- og innovasjonsprogram med et budsjett på 95,5 milliarder euro. Krav om åpen tilgang til publikasjoner og åpen forskningspraksis er obligatorisk i Horisont Europa, og finansierte prosjekter er forpliktet til å sørge for at vitenskapelige artikler gjøres umiddelbart åpent tilgjengelige ved publisering med en åpen lisens som tillater gjenbruk. For monografier tillates det mer restriktive lisenser. Alle publikasjoner må deponeres i et åpent og godkjent forskningsarkiv og gjøres umiddelbart åpent tilgjengelig ved publisering. Versjonen av artikkelen som deponeres må være enten den endelig publiserte versjonen eller forfatters aksepterte manuskript. Kostnader til åpen publisering kan inkluderes i prosjektbudsjettene, men dette gjelder kun publisering i åpne tidsskrifter og ikke hybridpublisering. For åpen publisering av vitenskapelige bøker dekkes dette dersom hele boken gjøres åpent tilgjengelig.

En undersøkelse av [Open Science Monitor](#) i 2019 inkluderte data fra 23 land og 145 finansiører. Resultatene viste at 33 % ikke hadde noen politikk på åpen tilgang, 35 % oppmuntret til å publisere åpent og bare 31 % stilte tydelige krav om å publisere åpent. Bildet blir annerledes om vi ser på hvilke finansiører som stilte krav om å arkivere og tilgjengeliggjøre publikasjoner i åpne arkiv (med eller uten sperrefrist). Tallene viser at hele 71 % av finansiørene krever arkivering og 12 % oppmuntrer til dette. De resterende 17 % hadde ingen arkiveringspolitikk.

Retningslinjene for finansiørene som har samlet seg i cOAlition S gjelder i all hovedsak for utlysninger fra og med 2021. Noen nye finansiører har kommet til etter dette¹². Ut over dette kan kilden [Sherpa Juliet](#) gi forskerne en oppdatert oversikt over finansiørers krav til åpen publisering. Oversikten har informasjon om 180 finansiører i 29 ulike land og inkluderer alle de store forskningsnasjonene. Tallene i Sherpa Juliet viser at 66 % har en politikk for åpen arkivering, mens 21 % oppfordrer til dette. Videre stiller 36 % av finansiørene krav om åpen publisering, mens 32 % oppfordrer til dette. 24 % av finansiørene i oversikten stiller ikke krav til åpen publisering. Statistikken fra Sherpa Juliet er sist oppdatert 3. februar 2023.

5.1.1 Plan S og åpen publisering

Plan S ble lansert i september 2018, og Norge gjennom Forskningsrådet var blant de første landene som sluttet seg til cOAlition S. Målet med Plan S er at all forskning som finansieres av organisasjonene som deltar, skal gjøres umiddelbart åpent tilgjengelig. Ifølge Plan S kan åpen tilgang til vitenskapelige artikler oppnås på tre måter:

- Publisering i åpne tidsskrift eller plattformer
- Publisering i tidsskrift som inngår i overgangsavtaler eller andre overgangsordninger
- Publisere i et abonnementsbasert tidsskrift hvor enten den endelige publiserte versjonen (VOR - Version of Record) eller versjonen av manuskriptet som er fagfellevurdert og

¹² En full oversikt over deltakende finansiører i cOAlition S og beskrivelse av når prinsippene gjøres gjeldende fra og hva de omfatter kan ses her: <https://www.coalition-s.org/plan-s-funders-implementation/>

akseptert av utgiveren (AAM - Author Accepted Manuscript) deponeres i et vitenarkiv og gjøres åpent tilgjengelig under en CC BY-lisens og uten noen forsinkelse (sperrefrist)

Endringene som ble innført gjennom Plan S har til hensikt å sørge for at forskere i størst mulig grad kan publisere der de selv mener det er best. Forskere har mulighet til å publisere i åpne tidsskrifter eller plattformer, og i tidsskrifter som inngår i overgangsavtaler eller andre overgangsordninger som sikrer umiddelbar åpen tilgang.

PAR-avtaler etter 2024

cOAlition S annonserte i januar 2023 at de avslutter sin finansielle støtte til PAR-avtaler etter 2024. Koalisjonen mener at det er fare for at PAR-avtaler kan bli permanente og opprettholde hybrid åpen tilgang dersom avtalene forsetter på ubestemt tid. Det fremheves imidlertid at publisering gjennom PAR-avtaler fortsatt er i tråd med kravene i Plan S, og forhandlingskonsortier oppfordres til å inkludere kravet om at utgivere skal gjøre prisene transparente og tillate at forfattere beholder rettigheter til sine forskningsartikler. Med transparente kostnader menes hvilke elementer som inngår, hva disse koster og hvor mye som settes av til overhead.

I cOAlition S er det et skille mellom finansiører som finansierer PAR-avtaler direkte med sine midler og de som ikke gjør det. Forskningsrådet er et eksempel på det siste. Forskningsrådet dekker i stedet kostnader til åpen publisering av artikler som del av de indirekte kostnadene (overhead) til organisasjonen hvor forskeren er ansatt. Overheaden fra Forskningsrådet til institusjonene kan fremdeles benyttes til å dekke utgifter til PAR-avtaler siden disse fremdeles er i tråd med Plan S. Det vil være opp til institusjonene selv å avgjøre om de ønsker å fortsette å betale for PAR-avtaler eller ikke etter 2024.

Sveriges strategi for å avslutte PAR-avtaler

I Sverige har det vært jobbet med en strategi om hvordan videreutvikle åpen publisering i lengre tid, spesielt med fokus på hvordan Sverige skal forholde seg til PAR-avtaler. I 2021 nedsatte Sveriges universitets- og högskoleförbund, (SUHF) en arbeidsgruppe bestående av forskere, representanter for høyere utdanningsinstitusjoner, finansiører og forhandlere fra Bibsam-konsortiet med formål om å utvikle en svensk strategi for framtidige BIBSAM-forhandlinger med forlag. Høsten 2023 la gruppen fram sin strategi "Charting Sweden's path beyond transformative agreements – analysis and proposals for strategic direction". Her er hovedanbefalingen at Bibsam-konsortiet bør avstå fra å inngå PAR avtaler, senest fra 2026. I stedet bør det bare inngås avtaler for publisering i fullt åpne tidsskrifter. Andre støttende initiativer og tiltak som foreslås er å signere avtaler med forlag som kun utgir tidsskrifter med åpen tilgang, tilby en nasjonal uavhengig publiseringsplattform og bedre mulighetene for å migrere forskereide tidsskrifter fra tradisjonelle forlag til andre plattformer.

5.1.2 Forskningsrådets krav til åpen publisering

I tråd med Plan S krever Forskningsrådet full og umiddelbar åpen tilgang til alle vitenskapelige publikasjoner fra prosjekter de finansierer. Det vil si at artiklene skal gjøres tilgjengelig uten forsinkelse (sperrefrist) og med en åpen lisens som tillater gjenbruk av publikasjonen. Kravet gjelder prosjekter som fikk finansiering fra utlysning i 2021 eller senere. Prosjektansvarlig institusjon skal sørge for at forskere beholder retten til å gjøre fagfellevurderte versjoner av alle artikler som kommer ut av prosjektet åpent tilgjengelig, selv om artikkelen er publisert i et abonnementstidsskrift.

Vitenskapelige artikler skal gjøres tilgjengelig med en [Creative Commons](#) Navngivelse 4.0 lisens CC BY 4.0, alternativt CC BY-SA eller CC0. En slik lisens innebærer at alle står fritt til å gjenbruke artikkelen, men stiller krav om at opphavspersonen blir navngitt (Attribution). Som alternativ kan en CC BY-SA ("del på like vilkår") eller CC0 (Public domain dedikasjon) benyttes. Dersom faglige grunner tilsier det, kan CC BY-ND- lisens ("Ingen bearbeidelse") benyttes. En slik lisens kan være aktuell der hvor forskere ser behov for å legge begrensninger på muligheten til å bearbeide en publisert tekst.

Alle vitenskapelige artikler skal gjøres åpent tilgjengelige i et åpent arkiv senest ved utgivers publisering. Versjonen som gjøres tilgjengelig skal være siste manusversjon etter fagfelleevaluering (AAM – Author Accepted Manuscript) eller den endelige publiserte versjonen (VoR – Version of Record). Det er prosjektansvarlig institusjon der forskeren er ansatt som inngår avtalen med Forskningsrådet og som sørger for at forpliktelsene overholdes (se [Generelle vilkår for FoU prosjekter i punkt 10.1](#)).

Forskningsrådet dekker kostnader til åpen publisering av artikler som del av de indirekte kostnadene (overhead) til organisasjonen hvor forskeren er ansatt. Publiseringkostnader til tidsskriftartikler skal derfor ikke legges inn som direkte kostnader i budsjetter for enkeltprosjekter.

Det er institusjonenes ansvar å sikre at kostnader til åpen publisering blir dekket gjennom satsene fra Forskningsrådet. Utgifter til vitenskapelige bøker som publiseres åpent uten sperrefrist med en åpen lisens, kan dekkes gjennom direkte prosjektkostnader. Bøker med sperrefrist kan ikke finansieres gjennom prosjektkostnadene. Publiseringkostnader til hybrid, dekkes ikke av Forskningsrådet.

Spesielle krav knyttet til helseforskning

De regionale helseforetakene, pasientforeninger og stiftelser har etter hvert fått krav om åpen publisering, og tillater delvis at kostnadene dekkes som direkte prosjektkostnader eller unntaksvis via egne fond¹³.

Stiftelsen DAM har målbåret bekymringen for om resultater fra kliniske studier med såkalte "negative resultater" overhodet blir publisert. Dette kan være studier av nye medikamenter eller behandlingsmåter som viser seg ikke å ha noen positiv effekt. Det har vært diskutert i hvilken grad dette skyldes at slike resultater vil ha begrenset nytteverdi for de som allerede er aktive innen feltet, og dermed ikke slipper til i de ledende tidsskriftene eller om det skyldes at det ikke er satt spesifikke nok krav om at slike resultater også skal publiseres. Det kan være aktuelt å vurdere om nye diamantplattformer kan bidra til økt publisering av denne type resultater. Det kan være hensiktsmessig at slike resultater presenteres i egne kanaler der man nettopp legger vekt på negative funn. Slike resultater har kanskje ikke samme nyhetsverdi som artikler med positive og overraskende resultater, men det har likevel stor verdi med god, offentlig og internasjonal dokumentasjon av negative funn.

5.2 En reform av vurderingssystemet

Forskningssystemet er et system hvor solid og god forskning skal premieres i forskerkarrieren. Samtidig er vurdering av det enkelte forskningsbidrag ressurskrevende og erstattes ofte med en vurdering av *hvor* man har publisert i stedet for *hva* man har publisert.

Å bruke tidsskriftets status som stedfortreder for kvalitet, spesielt bruk av tidsskriftsindikatoren Journal Impact Factor (JIF), eller innflytelsesfaktoren, har etablert seg som en praksis med mange

¹³ [Helse Nords publiseringfond for forskere - Helse Nord RHF helse-nord.no](#).

svakheter. Som motreaksjon oppsto [San Francisco Declaration on Research Assessment \(DORA\)](#) som inneholder et sett av anbefalinger om god praksis for kvalitetsvurderinger. DORA oppfordrer til ikke å legge tidsskriftenes innflytelsesfaktor til grunn når prosjektfinansiering tildeles eller ved ansettelse og opprykk. I stedet skal faglig kvalitet og oppnådde forskningsresultater vurderes på et bredere grunnlag med fokus på innhold.

Ideen om erklæringen ble utviklet i 2012 under årsmøtet til American Society for Cell Biology i San Francisco for å motvirke "tellekulturen" med sitt ensidige fokus på tidsskrifters innflytelsesfaktor og andre kvantitative mål. DORA har i dag blitt et verdensomspennende initiativ som dekker alle vitenskapelige disipliner og alle viktige interessenter, inkludert finansører, forlag, akademiske foreninger, institusjoner og forskere. DORA-erklæringen setter søkelys på de sammenhengene hvor forsker blir vurdert individuelt: ved ansettelse, opprykk og ved søknader om forskningsmidler.

Det generelle rådet i Leiden manifestet advarer mot å bruke bibliometri alene til å vurdere eller ta beslutninger i forskningen. Kvantitativ evaluering skal støtte opp om kvalitativ, ekspertbasert evaluering av forskningsporteføljen. En slik vurdering bør basere seg på at man leser og vurderer forskerens arbeider, og ikke gjør vurderingen basert på bibliometriske indikatorer.

Skille mellom evaluering av tidsskrifter og evaluering av forskning og forskere

Det er verdt å merke seg at DORA-erklæringen og Leiden-manifestet ikke omhandler andre kontekster der forskning evalueres, for eksempel ved evaluering av tidsskrifter, fag eller institusjoner. For bedre å forstå sammenhengen mellom evaluering av kvaliteten i tidsskrifter på den ene siden og på den andre siden budskapet i DORA-erklæringen og Leiden-manifestet (gjelder også Agreement on Reform of Research Assessment fra 2022) henviser vi til Det nasjonale publiseringsutvalgets [faglige avklaringer](#) publisert på utvalgets nettsider. Disse avklaringene er også hensyntatt i NOR-CAM.

Selv om disse rådene og deklarasjonene ikke berører spørsmålet om åpen tilgang direkte, så setter de søkelyset på den meritterende rollen tidsskriftene har i forskningssystemet. Denne rollen sementerer tidsskriftet som en merkevare og opprettholder ideen om at karrierer skapes ved å publisere i det som oppfattes som ledende tidsskrifter. Dette kan være et hinder for å etablere nye kanaler og publiseringsløsninger og dermed også et hinder for tidsskrift med åpen tilgang. Disse er ofte relativt nye og har derfor ikke oppnådd samme anerkjennelse i fagmiljøet som de mer etablerte tidsskriftene. Samtidig er det viktig å rette oppmerksomheten mot gode mekanismer for å vende eksisterende tidsskrifter til åpen publisering fremfor å kun etablere nye.

Tidsskriftene er en svært viktig og er en integrert del av forskningens infrastruktur som bidrar til kvalitetsutvikling og relevant synlighet. Tilbakemeldingene arbeidsgruppen har fått fra forskersamfunnet i arbeidet med denne rapporten tilsier at det ikke er noe motsetningsforhold mellom å stimulere til å publisere i gode tidsskrifter på den ene siden og samtidig forfekte at man ikke skal vurdere forskere ut ifra hvor de har publisert, i tråd med nevnte deklarasjoner og publiseringsutvalgets faglige avklaringer. Samtidig påvirkes publiseringslandskapet negativt når kvantitative indikatorer brukes som kvalitetsindikasjon i kontekster der forskere blir vurdert.

Et annet viktig aspekt i vurderingssystemet er å anerkjenne mangfoldet av karrierer innen forskning. I 2022 lanserte EUA, Science Europe og EU-kommisjonen [the Agreement on Reforming Research Assessment](#) (ARRA). Avtalen setter en felles retning for endringer i vurderingspraksis for forskning, forskere, og forskningsutførende organisasjoner, med det overordnede målet å maksimere kvaliteten og effekten av forskning. Et viktig element i avtalen er å anerkjenne mangfoldet av karrierer innen forskning, blant annet gjennom kvalitative evalueringssystemer hvor fagfelleevaluering står sentralt, og med ansvarlig bruk av kvantitative indikatorer.

I Norge har Forskningsrådet, UHR og 17 forskningsutførende institusjoner undertegnet ARRA og ved utgangen av oktober 2023 hadde 644 organisasjoner fra hele verden signert avtalen. Koalisjonen har etablert en permanent organisasjon - [Coalition for Advancing Research Assessment \(CoARA\)](#) som skal koordinere reformarbeidet og legge til rette for utveksling av praksis og erfaring.

I Norge har en arbeidsgruppe i UHR utviklet en [Veileder for akademiske karriereløp - NOR-CAM](#) som ofte trekkes frem internasjonalt som et eksempel til etterfølgelse. UHR har etablert et nasjonalt nettverk for NOR-CAM som også benyttes som en arena for å diskutere praktiske og strategiske sider ved ARRA. Mange institusjoner arbeider med å utvikle egne versjoner av NOR-CAM tilpasset institusjonenes regelverk og praksis.

I sum er disse avtalene og veilederne en del av den kulturendringen som må til for å oppnå åpen forskning, like mye som åpen tilgang. I et fremtidig landskap bør forskere i større grad premieres for åpen og tidlig deling av forskningsresultater.

5.3 Kvalitet i publiseringskanaler

I det regjeringsoppnevnte utvalget som leverte rapporten om finansiering av universiteter og høyskoler (Hatlen-utvalget 2022), heter det at kvaliteten i forskningen er "utfordret av et økende antall tidsskrifter som publiserer raskt mot betaling". Her legger man til grunn at kjennetegn ved tidsskriftene påvirker kvaliteten i forskningen. Dette understøttes av det arbeidet som gjøres i regi av Det nasjonale publiseringsutvalget, som har som mandat å vurdere kvaliteten i tidsskrifter og føre dialog med forskersamfunnet om dette (Sivertsen 2022).

I arbeidet med denne rapporten har sekretariatet hatt møter med nasjonale publiseringsutvalg i humaniora, samfunnsfag, MNT-fag og i medisin. En rød tråd som går igjen i disse møtene, er at alle omtaler og beskriver kjennetegn ved de gode eller ledende tidsskriftene i sine fag. Tidsskriftene beskrives som en viktig infrastruktur i forskningen, der de gode tidsskriftene bidrar til å utvikle kvaliteten på det som publiseres. En detaljert beskrivelse av hvordan gode tidsskrifter bidrar med kvalitetsarbeid beskrives mer utfyllende i NIFU rapport 2022:11, side 24-25 (Sivertsen 2022).

Arbeidet med publiseringsindikatoren her i Norge bygger på en slik forståelse av forholdet mellom tidsskrift og kvalitet i forskningen. Samtidig er det slik at en inndeling av publiseringskanaler i kvalitetsnivåer hverken kan erstatte eller simulere kvalitative vurderinger av publikasjoner på individnivå¹⁴.

I arbeidet med publiseringsindikatoren er det opprettet et eget register over godkjente publiseringskanaler, ofte omtalt som Kanalregisteret. Kanalregisteret røktes av Det nasjonale publiseringsutvalget i nær dialog med forskersamfunnet, gjennom et bredt nettverk av nasjonale fagorganer. Registeret har som formål å presentere en oversikt over anbefalte publiseringskanaler, kanaler som holder et godt faglig nivå og samtidig være en portvokter mot useriøse publiseringskanaler og kanaler som opererer i gråsonen for forsvarlig hensyn til forskningskvalitet.

Mer problematisk enn de rene røvertidsskriftene, er tidsskrift som opererer i gråsonen. Dette er aktører med forretningsmodeller knyttet til publiseringsavgift og som anklages for å fokusere på

¹⁴ Dette er godt beskrevet i UHR-rapporten Vekt på forskning fra 2004 og en rekke opprop og veiledninger som norske myndigheter og institusjoner senere har sluttet seg til, deriblant The Declaration on Research Assessment fra 2012 (DORA) og The Agreement on Reforming Research Assessment fra 2022.

kvantitet på bekostning av kvalitet. Kanalregisterets rolle som portvokter mot useriøse tidsskrift og som anerkjenner av tidsskrifter av høy kvalitet, vil derfor fortsatt være svært viktig.

Tidsskriftene har også godt dokumenterte utfordringer som «portvoktere» hvor redaktører oftere velger å publisere banebrytende funn med stor effekt, framfor nullfunn eller negative resultat hvor hypotesen ikke stemmer. Resultater som fremmer kommersielle interesser eller forskernes egne interesser ser ut til å ha betydelig større sannsynlighet for å bli antatt i tidsskriftene. Nullfunn eller negative resultater publiseres oftest ikke og er sjeldent med når prosjekter skal rapporteres. Manglende transparens og mulighet til å reprodusere funn beskrives også som utfordringer med eksisterende infrastruktur.

Andre tidsskrifter eksperimenterer med løsninger der kvaliteten på prosjekter vurderes før de igangsettes og at forskerne får en garanti for at studien publiseres om prosjektplanen følges. Denne formen passer nødvendigvis ikke i alle fagfelt, men over 300 tidsskrifter praktiserer allerede denne [modellen for registrerte rapporter](#). Fremfor alt viser dette at tidsskriftformatet er i kontinuerlig utvikling og at det er viktig å støtte opp om endringer som adresserer kvalitetsutfordringer med eksisterende infrastruktur.

5.4 Åpen tilgang til vitenskapelige bøker

Da Plan S ble lansert i 2018 omfattet den ikke åpen tilgang til vitenskapelige bøker. Dette fordi standarder og finansieringsmodeller for vitenskapelige bøker ifølge cOAlition S trengte mer tid på å utvikle seg¹⁵.

cOAlition S la i 2021 fram overordnede anbefalinger for åpen tilgang til vitenskapelige bøker. Ni av cOAlition S medlemmer, inkludert Europakommisjonen (Horisont Europa), UKRI, NWO og Wellcome, hadde allerede vedtatt egne retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige bøker, men med noe ulik innretning for eksempel når det gjelder tillatt sperrefrist (fra 0 og opptil 12 mnd.) og hvilke lisenser som tillates¹⁶. cOAlition S overordnede retningslinjer for vitenskapelige bøker er dermed mer fleksible enn for vitenskapelige publikasjoner hvor det stilles krav om at alle vitenskapelige artikler skal gjøres åpent tilgjengelige uten forsinkelse og fortrinnsvis med en åpen lisens.

Forskningsrådets [retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige bøker](#) er i tråd med cOAlition S prinsipper, men er tilpasset nasjonale forhold i dialog med de akademiske miljøene. Retningslinjene gjelder fra og med utlysninger i 2023 og omfatter vitenskapelige bøker. Vitenskapelige bøker defineres som publikasjoner av langt format som inkluderer monografier, bokkapitler og antologier, som har en tittel med ISBN og som er resultat av forskning finansiert gjennom midler fra Norges forskningsråd. Retningslinjene omfatter vitenskapelige monografier og kapitler i antologier som beskrevet i NVIs rapporteringsinstruks og i tråd med Plan S implementeringsguide. cOAlition S prinsipper for åpen tilgang til vitenskapelige bøker. Viktig prinsipper i retningslinjer er:

- Alle vitenskapelige bøker basert på forskning som er støttet med midler fra Forskningsrådet skal gjøres åpent tilgjengelig.
- Forskningsrådet anbefaler umiddelbar åpen publisering, men dersom en sperrefristperiode er nødvendig skal denne ikke overstige 12 måneder etter publisering.

¹⁵ I Plan S prinsipp 7 står det at prinsippene om åpen tilgang " shall apply to all types of scholarly publications, but it is understood that the timeline to achieve Open Access for monographs and book chapters will be longer and requires a separate and due process". Prinsippene om åpen tilgang i Plan S finnes her: [Principles and Implementation | Plan S \(coalition-s.org\)](#)

¹⁶ [cOAlition S statement on Open Access for academic books | Plan S \(coalition-s.org\)](#) se Annex A

- Vitenskapelige bøker skal publiseres med en Creative Commons-lisens eller andre lisenser med tilsvarende rettigheter.
- Forfattere eller deres institusjoner skal beholde tilstrekkelige immaterielle rettigheter til å gjøre sine vitenskapelige bøker åpent tilgjengelige og tillate gjenbruk.
- Utgifter til vitenskapelige bøker som publiseres åpent uten sperrefrist med en åpen lisens, kan dekkes gjennom direkte prosjektkostnader. Bøker med sperrefrist kan ikke finansieres gjennom prosjektkostnadene

Bokpublisering gjelder i hovedsak fagområdene for humaniora og samfunnsvitenskap, som de siste tre årene står for omkring 92 % av antall monografier og 73 % av antologikapitler registrert i Cristin.

Andelen bokpubliseringer med finansiering fra Forskningsrådet er lavere enn for artikler. De siste tre årene er i underkant av 10 % av monografier, og 19 % av antologikapitler knyttet til prosjekter med finansiering fra Forskningsrådet. For artikler er det tilsvarende tallet 23 %.

De fleste monografier og antologier som rapporteres fra norske forskere har med andre ord ikke finansiering fra Forskningsrådet. Slike utgivelser er også kostbare. Ofte finansieres bøkene ved at fakultet eller institutt bidrar med et beløp og så henter forlaget inn det resterende finansieringsbehovet gjennom salg i bokhandel. Når myndighetene oppdaterer sine nasjonale retningslinjer bør vi også få krav om åpen publisering av bøker, ut over de som finansieres av Forskningsrådet. Skal dette realiseres, så vil behovet for finansiering øke. Dette fordi man vanskelig kan se for seg tilsvarende salg i bokhandel om den samme boken er tilgjengelig åpent på nett. Inntjeningsmulighetene reduseres ved åpen publisering. Slik kan ironisk nok krav om åpen tilgang bidra til å true en viktig tradisjon, en tradisjon som står sentralt innenfor fagfelt i humaniora og samfunnsvitenskap. Publikasjoner som utelukkende utgis som trykte monografier eller trykte antologier er eksempler på forskningsresultater som er mindre tilgjengelige. Åpen publisering av disse bøkene vil være viktig for å øke «relevant synlighet», at publikasjonene kan leses og kritiseres av flere kvalifiserte lesere enn de som finner bøkene i bokhandel eller i biblioteket.

Kan bok-NÅHST være en løsning?

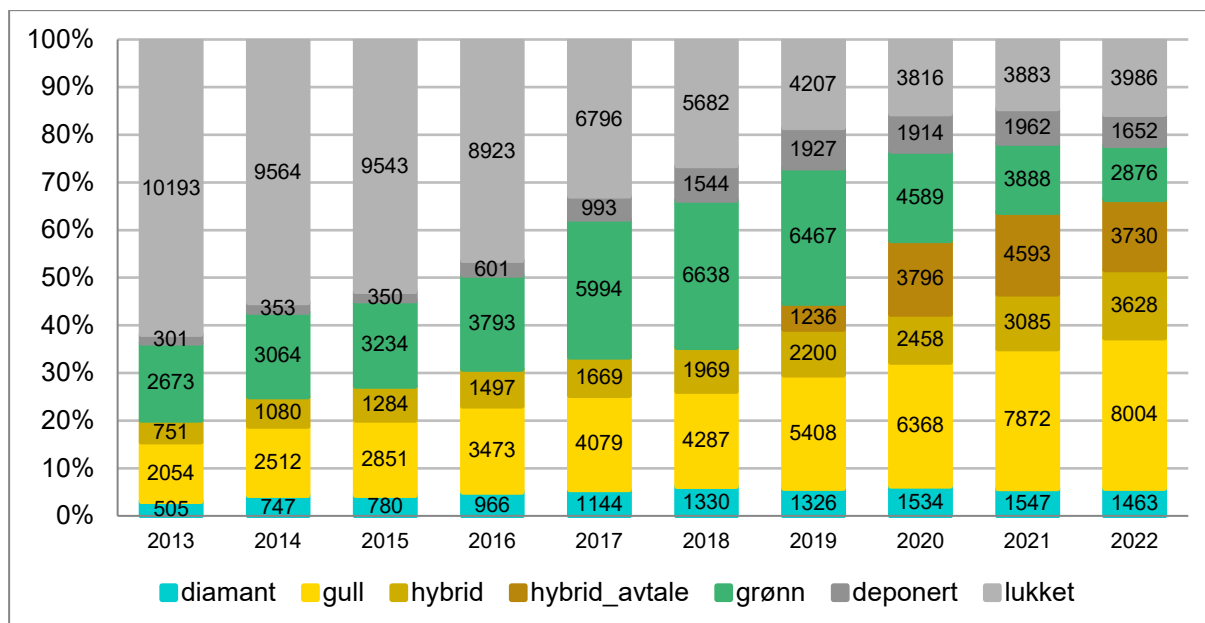
Norge har fått i stand en meget vellykket støtteordning for nasjonale vitenskapelige tidsskrifter. Styrken med denne ordningen er at tidsskriftene velges ut av fagfellesskapet. Fagfellesskapet blir nødt til å foreta prioriteringer, gitt at det er begrensede midler til rådighet.

Arbeidsgruppen foreslår at myndighetene utreder en lignende ordning for også å realisere åpen tilgang til monografier og antologier. Arbeidsgruppen ser for seg et nasjonalt fond der forskere kan søke om støtte. Søknadene foreslås vurdert av en fagkomite på linje med dagens lærebokordning, men med den forskjell å avgrense kandidater til bøker som oppfyller kravene til NVI-rapportering. En slik ordning må imidlertid ikke ha samme språklige avgrensning som støtteordningen for tidsskrifter, men vurderes basert på prosjektets kvalitet for forskere som er basert i Norge. Dette er et avgjørende element i forslaget. Det er ikke ønskelig med et fond for å støtte norsk fagspråk, men et fond som bidrar til å sikre en bærekraftig overgang til åpen publisering som sikrer kvalitet og videre liv for en viktig publiseringsform.

Det må også tas lærdom av fallgruvne fra APC-ordningen for tidsskrifter. Forfatterbetaling skaper kvantitet over kvalitet i et internasjonalt marked, som omtalt andre steder i rapporten. Et bokfond for norske forskere (forskere ved norske institusjoner) vil måtte ha noen rammer å forholde seg til. Innenfor disse rammene konkurreres det basert på kvalitet da fondet kun vil strekke til at de beste kan få. Slik vil modellen unngå den uheldige dynamikken som forfatterbetaling har hatt internasjonalt.

6 Åpen tilgang i Norge

Norge har vært et foregangsland i spørsmål om åpen tilgang. Utviklingen i Norge har vært positiv med en sterk vekst i andelen åpent tilgjengelige artikler. Grafen under viser en økning fra en andel på under 40 % i 2013 til en andel på nærmere 80 % i 2022. Utviklingen har skjedd sammen med en stor økning i antall publiserte artikler per år. Datagrunnlaget i grafen inneholder ikke monografier eller antologikapitler.

Sikt og Det nasjonale publiseringsutvalget samarbeidet i 2021 om rapporten “Overgang til åpen publisering i Norge”, og den estimerte at Norge brukte 482 millioner samlet på abonnement og publiseringsavgift i 2019 (Karlstrøm, Wenaas og Røeggen 2021). Dette representerte en økning på 7,3 % fra året før. Den største delen av utgiftene knyttes til betaling for lisenser som tidligere omfattet abonnement, men som siden 2019 er omgjort til PAR-avtaler.

I 2022 hadde Sikt fremforhandlet PAR-avtaler med 11 store internasjonale forlag. I tillegg hadde Sikt fremforhandlet avtaler om rabatt på publiseringsavgift hos to store forlag som bare utgir åpne tidsskrifter (MDPI og Frontiers).

Disse avtalene omfatter mer enn 10 000 tidsskrifter som er godkjent i det norske Kanalregisteret. Hvis vi ser på alle norske publikasjoner på nivå 2 fra perioden 2017-2021, så er 79 % av disse publisert i kanaler som i 2022 enten er åpne (DOAJ) eller kanaler som dekkes av PAR-avtalene. For nivå 1 er tilsvarende tall 67 %. PAR-avtalene dekker kanaler som er helt sentrale for norske forskere og Sivertsen 2022 finner at avtalene også påvirker publiseringsmønsteret noe, ved at de tilsynelatende øker publiseringen i tidsskriftene avtalene dekker.

I 2019 var 71 % av publikasjonene utgitt av forlagene Sikt hadde inngått avtale med. Dette inkluderer også rene gull-avtaler med Frontiers og MDPI. I 2021 hadde dette tallet økt til 75 %. Det antas at økningen i hovedsak kan knyttes til de rene gull-avtalene. Tallene viser hvilket grep de kommersielle forlagene har på markedet.

I Norge har vi per januar 2023 PAR-avtaler med alle store forlag, hvor de første ble gjort gjeldende for 2019. Hybrid-publiserings innenfor avtaler har gått fra 5.4 % i 2019 til 14,7 % i 2022, mens andelen

hybrid utenfor avtale har økt jevnt fra 4.5 % i 2013 til 14,3 % i 2022¹⁷. PAR-avtalene står for over halvparten av hybrid-publisering, noe som tyder på at hybrid og PAR-avtalene er en populært alternativt blant norske forskere. Med totalt 29 % hybridpublisering i 2022, nærmer hybrid-andelen seg gull-andelen, som lå på 31.6 % samme år. Diamant-publisering regnes da ikke inn i andelen gull.

NIFU-rapporten som undersøker norske publikasjoner i internasjonale tidsskrifter i 2021, totalt 24 500 publikasjoner, dokumenterer at 85 % av disse artiklene er konsentrert i tidsskrifter hos 39 forlag (Sivertsen 2022). Disse praktiserer publiseringsavgift og ofte i kombinasjon med abonnement, men også i økende grad ved gull åpen tilgang. De øvrige 15 % er publisert mye mer spredt, i tidsskrifter som utgis av ca. tusen ulike forlag og institusjoner. De siste 15 % er med andre ord vanskelige å nå gjennom PAR-avtaler.

Sivertsen 2022 identifiserer også de 25 tidsskriftene hvor volumet av artikler fra Norge har økt mest mellom 2017 og 2021 og finner at volumet av norske artikler i disse er firedoblet i perioden. 20 av disse tidsskriftene er åpne tidsskrifter med publiseringsavgift. 11 av tidsskriftene utgis av MDPI mens 6 utgis av Frontiers. De tre resterende er *BMC Health Services Research* og mega-tidsskriftene *IEEE Access* og *Nature Communications*. Det er bare MDPI-tidsskriftene som foreløpig ikke kontrolleres av de tradisjonelle store utgiverne blant disse.

Norge har en levende portefølje av nasjonale forskningstidsskrifter. Mange av disse publiserer etter diamantmodellen. På den ene siden har vi noen profesjonstidsskrifter som utgis av godt organiserte foreninger med en stor medlemsmasse, som for eksempel *Tidsskrift for den norske legeforening*, *Tidsskrift for norsk psykologforening* og *Fontene Forskning*. Av disse er det første diamant og de to siste abonnementstidsskrifter, men der utgavene ligger åpent ute i PDF-format. Videre finnes en nasjonal portefølje av tidsskrifter innen humaniora og samfunnsvitenskap. Mange av disse tidsskriftene publiserer i dag etter diamantmodellen og fullfinansieres gjennom NÅHST.

En nasjonal portefølje av juridiske tidsskrifter utgis hovedsakelig av Universitetsforlaget. Dette forlaget har besluttet at alle deres tidsskrifter skal publiseres åpent fra 2023, enten etter diamantmodellen, gjennom publiseringsavgift eller gjennom grønn åpen tilgang (rettighetsstrategien). Blant de juridiske tidsskriftene inngår ett i NÅHST-ordningen (diamant) og de øvrige er abonnementstidsskrifter som tillater umiddelbar tilgjengeliggjøring i åpne arkiv.

Det finnes flere nyere tidsskrifter som er etablert lokalt ved universitetene, hvor disse har etablert plattformer for tidsskriftpublisering i bibliotekene. En arbeidsgruppe nedsatt av UHR (UHR-Bibliotek) utredet muligheten for å slå sammen disse plattformene til en felles nasjonal løsning, men arbeidsgruppens anbefaling fikk ikke tilslutning i UHR¹⁸.

I 2023 inngikk UiT og NTNU en avtale med Stockholm University Press om felles publiseringsplattform og signalene fra partene er at de også åpner opp for at flere universitet kan delta i samarbeidet. Motivasjonen er delvis begrunnet i at ikke alle fagområder har like gode muligheter til å formidle forskningen sin til allmenheten og samtidig et ønske om å legge bedre til rette for åpen tilgang for bøker og antologier.¹⁹

¹⁷ Her må det anføres at regningen for PAR-avtalene utelukkende går til Norske institusjoner, mens hybrid utenfor avtale er avhengig av om korresponderende forfatter tilhører en norsk institusjon.

¹⁸ Les mer om begrunnelsen for å ikke gå videre med forslaget [her](#). Rapporten fra arbeidsgruppen kan leses her: [Felles publiseringsstieneste for UH-sektoren](#).

¹⁹ Aarskog, N. og Lauritzen, I. (2023). "Nytt nordisk samarbeide stryker satsningen på åpen publisering." Av 31.5.23. [Nytt nordisk samarbeid styrker satsingen på åpen publisering | UiT](#)

6.1 Kjennetegn ved lukket publisering

Selv om det er gjort store fremskritt i andelen åpen tilgang, er det fremdeles en andel som blir publisert lukket. Med utgangspunkt i OA-barometeret har Sikt undersøkt andelen artikler publisert de siste årene som ikke er åpent tilgjengelig. I perioden 2018 til 2022 ble det rapportert inn rundt 120 000 publiserte artikler via Cristin. Av disse er litt over 36 000 fremdeles ikke åpent tilgjengelig (tilsvarende 27 % for 5-års perioden). Når denne andelen brytes ned, så er 65 % klassifisert som ikke tilgjengelig og lukket, mens 7.2 % av artiklene er såkalt bronse. Bronse er en omdiskutert kategori der artikler er åpent tilgjengelig på forlagets egne sider. Bronse regnes derimot ikke som en type åpen tilgang, da artiklene kan forsvinne fra nettet etter forlagets forgodtbefinnende og artiklene er som regel ikke utstyrt med en lisens som regulerer tillatelser for gjenbruk. De siste 27.5 % av lukkede artikler er også registrert som egenarkivert i norske vitenarkiv.

Hvis vi ser på muligheten for grønn åpen tilgang, så viser data fra Sherpa Romeo at over 60 % av lukkede artikler kunne vært egenarkivert og gjort tilgjengelig i norske vitenarkiv. Sherpa Romeo regnes for å være den mest komplette oversikten over forlagenes tillatelser for arkivering, men de faktiske tallene kan være vesentlig høyere. Det er altså et betydelig potensial for åpen tilgang for de artikler som i utgangspunktet er publisert i en lukket kanal. Over hver fjerde artikkel som er lukket er også egenarkivert. Vanligvis er ikke disse lukket på grunn av at de er under sperrefrist. Dette antyder utfordringer med rettighetsklarering for tilgjengeliggjøring og at det arkiveres versjoner av artikkelen som ikke tillates å gjøres tilgjengelig. Flere norske institusjoners retningslinjer for arkivering krever arkivering selv når artikkelen ikke kan gjøres tilgjengelig.

Det er forholdsvis små forskjeller i andelen lukkede artikler mellom de tre sektorene (Universitet/Høgskole, Institutt og Helse) og mellom de to nivåene som tilsvarer tidsskriftenes plassering i kanalregisteret.

Det eksisterer derimot noe forskjell mellom fagområdene. Medisin og realfag og teknologi har den laveste andel lukkede artikler (henholdsvis 25 % og 26.2 %). Samfunnsvitenskap har en andel på 30.1 % mens humaniora har en lukket andel på 35.2 % i perioden 2018-2022.

Det vil bli viktig å undersøke det lukkede segmentet nærmere, ikke minst med tanke på den forholdsvis høye andelen egenarkiverte artikler som ikke blir åpent tilgjengelig. Det antas at den gjenværende andelen av artikler som blir publisert lukket, preges av disiplinære særegenheter som kan kreve egne strategier.

6.2 Kostnadene ved vitenskapelig publisering i Norge

En viktig del av et fremtidig publiseringslandskap er den økonomiske innretningen. Det er en reel risiko for at tidsskriftskrisen blir avløst av det Pinfield allerede i 2013 refererte til som en APC-krise, der stigende publiseringskostnader sammen med et stadig økende publiseringsvolum kan resultere i løpske utgifter.

I Karlstrøm, Wenaas og Røeggen (2021) estimeres det at Norge brukte rundt 482 MNOK på kjøp av tidsskrifter og publisering i disse i 2019. Dette fordelte seg på 307,5 MNOK på kjøp av lisenser for tilgang til tidsskrifter gjennom Units avtaler. I tillegg kjøpte bibliotekene i UH-sektoren egne abonnementer til en beregnet verdi av 91 MNOK. Utenfor UH-sektor var anslaget på kjøp av abonnementer på 26 MNOK. Det ble brukt i underkant av 25 MNOK på publisering i åpne tidsskrifter, og det er beregnet at institusjonene kjøpte hybrid åpen tilgang i lukkede tidsskrifter for ca. 33 MNOK.

Kartleggingen baserte seg på innmeldte utgifter fra norske institusjoner og avdekket utfordringer med manglende enhetlig rapportering av kostnader og vanskeligheter med å finne utgiftsposter til publisering utenom det institusjonenes bibliotek har kontroll på. Det er trolig en stor underestimert av utgifter spesielt i segmentet av publisering basert på publiseringsavgift (gull og hybrid). Valutakursendringer medfører også stor usikkerhet i estimatene.

Det pågår et arbeid i regi av Sikt for å få bedre oversikt over kostnader til publisering i gull-tidsskrift. Arbeidet tar utgangspunkt i kostnadene per artikkel, som hentes fra faktiske fakturerte utgifter og historiske listepriser hos forlag. Dette gir en estimert kostnad på 8,6 millioner EUR, eller 1787 EUR per artikkel, noe som samsvarer med andre undersøkelser. Estimaten tar utgangspunkt i at det er korresponderende forfatters institusjon som betaler hele publiseringsavgiften. Andelen norske korresponderende forfattere er trolig noe underrapportert, noe som medfører at de estimerte kostnadene sannsynligvis er høyere.

Vi kan forvente at kostnader til publisering vil øke i fremtiden, i takt med økte publiseringsavgifter og økt publiseringsvolum. Kostnadene vil også fordele seg annerledes mellom norske institusjoner i en modell basert på publiseringsavgift sammenlignet med en modell basert på abonnement. Her er utfordringen at noen institusjoner vil få økte kostnader, mens andre får mindre på grunn av lavere publiseringsrater. En ny fordelingsnøkkel vil derfor være en særlig utfordring i overgangen.

Undersøkelsen fra 2021 understreker også behovet for at institusjonene treffer tiltak for å få kontroll på alle utgifter til vitenskapelig publisering. I tillegg til utgiftene som biblioteket allerede har kontroll på og/eller de som håndteres sentralt i konsortie-sammenheng, er det viktig med en overordnet oversikt over utgifter som bokføres i lokale forskningsbudsjetter.

7 Fagspesifikke utfordringer med åpen tilgang

Åpen publisering kommer i mange varianter og ledsages av ulike problemstillinger. Fagområder har ulike publiseringstradisjoner som påvirker i hvilken grad åpen publisering etterleves. Artikkelen «Discipline-specific open access publishing practices and barriers to change: an evidence-based review» (Severin et al. 2021) gir en god overordnet analyse av fagforskjeller i åpen publisering opp til 2021. Analysen i denne artikkelen mangler imidlertid en god beskrivelse av tiden etter 2021 og viser for eksempel ikke hvilken effekt Plan S og PAR-avtalene eventuelt har hatt på disse fagforskjellene.

For å dekke de siste års hendelser har arbeidsgruppen samarbeidet tett med Det nasjonale publiseringsutvalget og ilt våren 2023 deltatt i møter og hentet innspill fra de fire underutvalgene for medisin, MNT-fag, humaniora og samfunnsfag. Innspillene fra disse møtene er utførlig gjengitt i referater fra møtene²⁰.

7.1 Fagområdenes profil på åpen tilgang

	Humaniora	Samfunnsfag	Medisin og helse	Realfag og teknologi
Diamant	22,3	13,3	2,4	2,7
Gull	10,8	15,2	41,4	34,4
Hybrid	15,9	18,7	14,5	12,2
Hybrid-avtale	10,4	17,1	14,9	14,3
Grønn	10,1	10,4	8,9	13,6
Deponert	11,7	7,9	4,9	6,3
Lukket	18,8	17,3	13	16,5
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0

Tallene over er hentet fra OA-barometeret på www.openscience.no og viser oppdaterte tall fra 2022. Humaniora har størst andel av publikasjoner publisert gjennom diamant-kanaler. Humaniora har også størst andel deponert og andel som er publisert i lukkede kanaler. I medisin og helsefagene er den største andelen publikasjoner publisert i gull-kanaler (åpne kanaler med publiseringsavgift). Hos samfunnsfagene er den største andelen av publikasjoner i kategoriene hybrid og hybrid-avtale, mens realfag og teknologi har størst andel med grønn åpen tilgang.

7.1.1 Medisin og helsefag

Når man publiserer åpent i medisin og helsefag er det gulltidsskrifter som dominere over de andre variantene for åpen tilgang. Undersøkelser har vist at et stort flertall av forskerne i disse fagene støtter åpen publisering, men at andre faktorer som tidsskriftenes omdømme, innflytelsesfaktor, kvalitet og behandlingstid ved innsending av manus (fagfelleevaluering) er viktigere variabler ved valg av publiseringskanal enn om kanalen er åpen eller ikke. I disse fagområdene dominerer tidsskriftsartikkelen som publiseringsformat. Biomedisin er det området under medisin som har størst andel av sine publikasjoner publisert åpent.

²⁰ Referater fra møtene kan leses [her for medisin](#), [her for realfag og teknologi](#), [her fra samfunnsvitenskap](#) og [her fra humaniora](#)

Detaljert oversikt over [status for åpen tilgang i medisin og helsefag finner du på nettsidene til OA-barometeret](#).

7.1.2 Realfag og teknologi

Realfag og teknologi er fagområdet med størst utbredelse av publisering med gull og grønn åpen tilgang, riktignok med en del forskjeller innenfor de ulike disiplinene. Fagfeltene fysikk, matematikk, astronomi og informasjonsteknologi har størst andel åpen publisering i realfag og teknologi. Biologi har en stigende andel åpne publikasjoner de senere årene. Teknologifagene og kjemi har betydelig lavere andel av publikasjoner med åpen tilgang. Når man publiserer åpent er det gull eller grønn åpen tilgang som dominerer. Undersøkelser blant forskere i disse fagene har vist at rask publisering, høy synlighet og store leserkarer er de viktigste variablene ved valg av publiseringskanal og at forskere forbinder disse kvalitetene med arkiver som arXiv etc. Tidsskriftsartikkelen, preprints og konferansepublikasjoner er de mest vanlige publiseringsformatene.

Detaljert oversikt over [status for åpen tilgang i realfag og teknologi finner du på nettsidene til OA-barometeret](#).

7.1.3 Samfunnsfag

Samfunnsfagene har større andel av sine publikasjoner publisert åpent sammenliknet med humaniora, men lavere andel enn realfag og teknologi og medisin. For forskere i samfunnsfagene er grønn åpen tilgang den sentrale veien å gå når man vil publisere åpent, mens gull og hybrid er mindre brukt. Undersøkelser blant forskere kan tyde på at kjennskapen til publisering med åpen tilgang er lav og at publisering med åpen tilgang ikke har blitt en naturlig del av arbeidsflyten.

Antologier og monografier er sentrale publiseringsformater i mange av samfunnsfagene, og omdømmet til utgiverne har stor betydning for valg av utgiver. Det er også betydelige kostnader knyttet til publisering av bøker, og dette i seg selv gjør det krevende å finansiere åpen publisering.

Tidsskriftsartikkelen står også sentralt for mange av samfunnsfagene, og tidsskriftenes omdømme har stor betydning for valg av kanal. Tilgangen på finansiering for å publisere åpent (publiseringsfond) rapporteres å være mer begrenset i disse fagene enn i medisin, realfag og teknologi.

Detaljert oversikt over [status for åpen tilgang i samfunnsvitenskapelige fag finner du på nettsidene til OA-barometeret](#).

7.1.4 Humaniora

Humaniora er det fagområdet som har lavest andel av sine publikasjoner åpne. Som i samfunnsfagene spiller grønn åpen tilgang en viktigere rolle enn gull-tidsskrifter. Videre er dette det feltet der man har størst andel diamant. Kjennskapen til åpen publisering blant forskerne er begrenset, som for samfunnsfagene. Monografi og antologi-tradisjonen står også sterkt i mange av humaniora-fagene og de deler problemstillingene beskrevet over med samfunnsfagene. Tidsskriftene og forlagenes omdømme står sentralt ved valg av kanal også i disse fagene, men her har man i mindre grad tidsskriftenes innflytelsesfaktor å forholde seg til, gitt dårlig dekning av humaniora i kilder som Web of Science og Scopus, som produserer disse indikatorene.

Detaljert oversikt over [status for åpen tilgang i humaniora finner du på nettsidene til OA-barometeret](#).

8 Overgangen til et ønsket publiserings-landskap

8.1 Visjon

I et ønsket framtidig publiseringslandskap har alle forskere lik tilgang til å lese og publisere. Alle vitenskapelige resultater deles åpent og uten forsinkelse gjennom seriøse publiseringskanaler som også er tilgjengelige for næringslivet, interesseorganisasjoner og allmenheten. Publiseringskanaler og publiseringstjenester er av høy kvalitet og sikrer umiddelbar åpen tilgang til forskningen og med rimelige kostnader som svarer til tjenestene utgiver leverer. Høy kvalitet innebærer faglige solide vurderinger og tilbakemeldinger og at publiseringskanalens rutiner samsvarer med faglige standarder for å akseptere publisering av forskningsresultater, at forskningsintegritet ivaretas og at publiseringsprosessene er effektive og ivaretar fullføringen av forskningen på en god måte. Vi ønsker et mangfold av publiseringskanaler som er under forskersamfunnets kontroll.

8.2 Dagens publiseringslandskap

Det er en stor avstand mellom dagens tilstand og beskrivelsen av et ønsket framtidig landskap, og denne rapporten påpeker mange av utfordringene med å komme dit. Dagens komplekse landskap for vitenskapelig publisering er formet av interessene til en rekke aktører både nasjonalt og globalt som forskere, forskningsorganisasjoner, foreninger, finansierer, forlag og utgivere, myndigheter og lesere utenfor forskningssektoren. Det kan være store forskjeller innen hver gruppe og enkeltaktører kan ha forskjellige roller. Forskere har for eksempel ulike roller som forfatter av egen forskning og som fagfelle, redaktør eller som ansatte i egen organisasjon. Forskersamfunnet og finansierer av forskning vil i stor grad ha sammenfallende interesser, men kan likevel ha ulike målsetninger og ambisjoner, noe som reflekteres i rapportens anbefalinger.

8.2.1 Hovedutfordringer

Dagens publiseringssystem preges av flere hovedutfordringer:

- Abonnementsmodellen for vitenskapelig publisering er en hindring for åpen tilgang ved at tilgangen til offentlig finansiert forskning "lukkes" bak en betalingsmur. Abonnement krever normalt en overdragelse av rettigheter knyttet til å dele, eie, bruke, kontrollere og arkivere egen forskning fra forfatter til forlagene.
- Modellen med publiseringsavgift for vitenskapelig publisering, som er i ferd med å erstatte abonnements-modellen, har et stort potensial for å skape et skille mellom de som har råd til å publisere og de som ikke har det. Kostnaden per artikkel i denne modellen er en stor utfordring. Det er utfordrende å oppnå at kostnadene ved publisering er transparente og ikke overstiger kostnadene knyttet til publiseringsarbeidet hos forlag. Mekanismene i modellen med publiseringsavgift stimulerer til kvantitet foran fokus på god kvalitetssikring hos utgiverne og medfører utfordringer med useriøse aktører innen forskningspublisering.
- Den foretrukne modellen, diamant åpen tilgang, mangler gode modeller for finansiering.
- Forskere opplever et økende antall henvendelser om å delta og bidra til fagfellevurderinger og som resultat bruker tidsskriftene langt mer tid på å finne relevante fagfeller. Fremveksten av mange useriøse tidsskrifter som inviterer forskere til å være fagfelle, ofte uten først å undersøke forskers spesialkompetanse, bidrar til et økt press på fagfellevurderingssystemet. Dette omtales ofte som "fagfellekrisen".

Alle disse punktene har til felles at eierskapsmodellen innen vitenskapelig publisering primært er kommersiell og dermed drives sentral vitenskapelig infrastruktur i hovedsak på forlagenes kommersielle premisser. Dette innebærer at forskersamfunnet og forlag kan ha motstridene interesser i vitenskapelig publisering.

Infrastrukturen for vitenskapelig publisering må ha som sitt primærformål å fremme forskning av høy kvalitet og dette må gå foran kommersielle interesser knyttet til økonomisk utbytte. I lys av dette er kommersielt eierskap og økende maktkonsentrasjon i forlagsbransjen en barriere for fremtidens løsninger, og problemet er økende. De store tradisjonelle forlagene posisjonerer seg inn mot et marked der det betales for å publisere og ikke for å lese. Dette gjøres gjennom oppkjøp av innovatørene innenfor åpen publisering, som gjerne er mindre forlag etablert på basis av modellen med publiseringsavgift.

Et velfungerende fremtidig publiseringslandskap må ha som utgangspunkt at forskersamfunnet har kontroll over tidsskriftene, plattformene og publikasjonene ved at den redaksjonelle uavhengigheten sikres. Forlagene bør operere som tilbydere av konkurranseutsatte tjenester, og de juridiske rettighetene til tidsskriftstitler bør ligge hos forskersamfunnene slik at redaksjoner kan velge å flytte tidsskrifter til andre tjenesteleverandører ved behov. Det er en politisk målsetning at overgangen til åpen tilgang skal være kostnadsnøytral. En slik målsetning er ikke mulig å realisere uten at forlagenes markedsrett reduseres. Så lenge forskere fritt kan velge publiseringskanal, er det nødvendig at det finnes åpne publiseringskanaler til akseptable kostnader av så høy kvalitet at forskerne velger disse publiseringskanalene.

8.2.2 Målkonflikter på vei til et ønsket publiseringslandskap

Selv om enigheten om et ønsket publiseringslandskap er stor, innebærer veien dit å forsere en rekke målkonflikter. Det er uenighet om hvordan vi best beveger oss i ønsket retning. Noen viktige målsetninger er:

1. Alle artikler med norske forfatteradresser og offentlig finansiering skal være åpent tilgjengelige fra publiseringstidspunktet.
2. Alle artikler internasjonalt skal gjøres åpent tilgjengelig fra publiseringstidspunktet. Regjeringens målsetning er at Norge skal være en pådriver.
3. Kostnadene for publisering skal totalt sett reduseres vesentlig og eventuelle publiseringsavgifter skal være overkommelige også for forfattere fra lavinntektsland.
4. Kvaliteten skal opprettholdes ved redaksjonell innsats og seriøs fagfelleevaluering, gjerne med en reduksjon i antall artikler.
5. Forskere skal selv velge hvor de skal publisere sin forskning.

Å forlange PAR-avtaler bidrar til at norske artikler er tilgjengelige og at norske forskere kan publisere der de ønsker, men hvis det ikke kan kombineres med en forpliktelse til transformasjon av tidsskrifter svekker dette muligheten for åpen tilgang til alle artikler internasjonalt og opprettholder et høyt kostnadsnivå. Overgang til gull åpen tilgang vil tilfredsstillende målet om umiddelbar tilgang til både norske og internasjonale artikler, men vanskeliggjør bedring av kvalitet og reduksjon av publiseringskostnader. Det er nødvendig med både pragmatisme og realisme i en avveining mellom disse målsetningene og akseptere at det vil være ulike meninger. Å være en pådriver internasjonalt, kan være viktigere enn isolerte norske mål.

Kommentarer til målene

Mål 1: Utvalget mener at det er viktig at norske artikler er umiddelbart og allment tilgjengelige, men at det ikke er kritisk om et mindre antall artikler og noen fagbøker ikke er åpne fra 2024.

Mål 3: Det er neppe realistisk å øke den offentlige finansieringen i en periode og så redusere dette senere. Derfor bør det unngås å øke finansieringen for å dekke publiseringskostnader. Vekst i finansiering bør gå til forskning og ikke publisering. Kollektive avtaler må ha et stort fokus på pris og koordineres internasjonalt. Det bør bygges opp alternative publiseringskanaler parallelt med forlagsforhandlinger. Norge må være villig til å ta konflikter og tåle forhandlingsbrudd.

Mål 2 og 4: Det er viktig at det er gode publiseringskanaler i alle fagfelt til akseptabel pris globalt. Dette er lettere å oppnå og viktigere enn å unngå at det er et stort volum av publiseringskanaler av dårligere kvalitet. En kvalitetskanal til akseptabel pris kan få økt annerkjennelse over tid, og mangel på slike kanaler innen et fagområde kan skape motstand mot åpen tilgang generelt. Kanalregister og konkurranser kan bidra til at det er tilfredsstillende kanaler innen alle fagområder. Kostnadskontrollen sikres best gjennom at forskere evalueres på kvalitet og ikke kvantitet, både på hvor de publiserer og hvor de bidrar redaksjonelt. Kanalregister er viktig i denne sammenheng (mål 3).

Mål 5. Forskerne må ha stor frihet i å velge hvor de publiserer. Samtidig må terskelen for å bygge opp mer hensiktsmessige og bedre publiseringskanaler være lavest mulig, og det bør stimuleres til dette (mål 4). Det kan tenkes at kostnader og rettigheter vil begrense at forskere fritt kan velge publiseringskanal i noen tilfeller. Da vil også norske forskere være avhengig av at det er gode kanaler til akseptabel pris (mål 3).

En rask endring av publiseringslandskapet gir en risiko for å at forlag overtar kontrollen over nye forskerstyrte initiativer og publiseringsplattformer. For sakte endring kan medføre at høye kostnader opprettholdes uten at åpen tilgang sikres. To utfordringer er å gjennomføre endringer uten at dagens forleggere klarer å opprettholde sin makt og inntjening og å klare begrense dårlige publiseringskanaler som svekker vitenskapelig kommunikasjon og forskningens legitimitet.

8.3 Et ønsket publiseringslandskap

8.3.1 Brikker i fremtidens løsning

I anbefalingene legges det vekt på å fremme noen typer åpen tilgang, mens andre løsninger bør anses som midlertidige. Felles for anbefalingene er at de understøtter prinsippene om åpen tilgang for alle, kvalitet, et rimelig kostnadsnivå, avklarte lisenser og gjenbruksbetingelser, og at de har primært fokus på ikke-kommersielle mål.

Diamant åpen tilgang

Diamant representerer et alternativ med lik tilgang til lesing og publisering uavhengig av finansiering. Diamantmodellen har fått stor internasjonal oppmerksomhet de siste årene og finansiører i Europa har signalisert stor interesse for å styrke og videreutvikle diamant åpen tilgang framover. Rådet for den europeiske union vektlegger i sine rådskonklusjoner at ikke-kommersielle publiseringsmodeller med diamant åpen tilgang bør støttes (Rådet for den europeiske union 2023).

Utfordringen med diamant er først og fremst finansiering. Diamanttidsskriftene er ofte tidsskrifter som drives med lave kostnader og som bruker få ressurser sammenliknet med mange av de ledende og mest kvalitetsorienterte tidsskriftene.

I Action Plan for Diamond Open Access anbefales det å etablere et kapasitetssenter for diamant åpen tilgang. Dette er en viktig leveranse i DIAMAS prosjektet (se side 17). Et slikt distribuert nettverk av kapasitetssentre har som formål å øke kvaliteten på diamanttidsskrifter på ulike språk og innen ulike fagområder og støtte tidsskriftene og redaksjonene gjennom å gi tilgang til ressurser og nettverk, og utvikle finansieringsmodeller med fokus på stordriftsfordeler og samarbeid om tjenester for produksjon og synliggjøring. På sikt kan et slikt internasjonalt nettverk av kapasitetssenter gjøre diamanttidsskrifter mer konkurransedyktige, spesielt hvis dette ses i sammenheng med en bevegelse mot større akademisk eierskap til publiseringskanaler.

I Norge bør vi ta stilling til hvordan vi kan rigge et kapasitetssenter som ivaretar vårt språkområde. En mulighet er at sentrale institusjonelle publiserings tjenester går sammen med de kongelige bibliotekene i Sverige og Danmark og The Federation of Finnish Learned Societies i Finland om å etablere et nordisk kapasitetssenter som kobles til de andre senterne internasjonalt.

Europakommisjonen legger ned store ressurser i å videreutvikle Open Research Europe (ORE) i samarbeid med europeiske finansiører, med mål om å lansere en bredt tilgjengelig publiseringsplattform fra 2026. Plattformen, som vil være gratis for forskere å benytte, kan forventes å vokse i betydning og størrelse i kommende år. Dersom Norge skal gi finansiell støtte til utvikling av ORE-plattformen må forskningsmiljøene involveres tilstrekkelig i utviklingen til at det blir attraktivt for dem å publisere der.

Det må gjøres enklere for tidsskriftene å få på plass en langsiktig finansiering og å kunne frigjøre seg fra forlagene. Det finnes mange diamanttidsskrifter innen samfunnsvitenskap og humaniora, og den nasjonale NÅHST-støtteordningen er viktig for å sikre gode norskspråklige diamanttidsskrifter. NÅHST er også viktig for å sikre norsk som fagspråk, og Kunnskapsdepartementet bør vurdere om ordningen kan utvides til å støtte opp om tidsskrifter også i andre fagområder. I tillegg kan ordningen utvides til å gjelde internasjonale diamanttidsskrifter av høy kvalitet som er forankret hos norske institusjoner. Det bør også utredes om en NÅHST-ordning kan utvikles for åpen tilgang til vitenskapelige bøker. Dette kan for eksempel være et nasjonal fond der forskere kan søke om støtte til bokutgivelser med umiddelbar åpen tilgang.

Selv om det er lang vei frem til diamant åpen tilgang har en sterk posisjon i markedet, bør myndighetene, gjennom Kunnskapsdepartementet og Forskningsrådet, samarbeide med norske forskningsinstitusjoner for å styrke ulike former for diamant åpen tilgang. Aktuelle finansieringsmodeller bør utredes i tråd med anbefalingene fra blant annet i Diamond Open Access Plan og myndigheter og finansiører bør være pådrivere for å utvikle nasjonal og internasjonal infrastruktur som fremmer diamant åpen tilgang.

Relaterte anbefalinger:

Myndigheter

- Finansiere og realisere nødvendig infrastruktur for åpen publisering
- Videreføre støtteordningen for norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsfag (NÅHST) på dagens nivå. Vurdere å utvide med tilsvarende ordning for flere fagområder og bidra til at internasjonale tidsskrifter av høy kvalitet med forankring i Norge kan finne hensiktsmessige modeller for å publisere åpent.
- Opprette en finansieringsmodell for vitenskapelige bøker for å stimulere til umiddelbar åpen tilgang.
- Videreutvikle Register over vitenskapelige publiseringskanaler i samarbeid med fagmiljøene, inkludert

- sikre kritisk evaluering av tidsskrifter gjennom kanalregisteret
- bidra til at det nasjonale kanalregisteret kan integreres med relevant internasjonal infrastruktur
- synliggjøre relevante og gode diamanttidsskrifter

Forskningsfinansiører

- Være en pådriver for å utvikle alternative publiseringskanaler, for eksempel innen diamant publisering

Forskningsutførende institusjoner

- Støtte utviklingen av diamant åpen tilgang i tråd med Action Plan for Diamond Open Access gjennom etableringen av kapasitetscenter for diamantpublisering
- Legge til rette for at fagmiljøer kan etablere og videreutvikle gode og åpne publiseringskanaler

Forskere

- Velge diamant åpen tilgang gitt at gode alternativer for dette finnes innen fagfeltet

Gull åpen tilgang, bærekraftige kostnader og kvalitetssikring

Gulltidsskrifter er en viktig og voksende del av dagens publiseringslandskap og vil fortsette å være dette i et mangfoldig publiseringslandskap. Dagens forlag vil utgi tidsskrift så lenge det er et marked for disse og forskningsinstitusjoner vil være interessert i å betale for forskernes publisering i tidsskrifter som er viktige i forskernes fagfelt. Utfordringen er å påvirke dette markedet slik at publiseringsavgiften blir overkommelig for flest mulig forskningsinstitusjoner.

Dersom gulltidsskrift tilbyr en bærekraftig publiseringsavgift som er transparent og tilsvarende arbeidet hos en effektiv utgiver kan dette regnes som en god løsning. Problemet er som tidligere påpekt trenden med den kraftige veksten i gull åpen tilgang der publiseringskostnadene stadig øker, både hos megaforlag og nisjeutgivere.

University of California som ser ut til å være et ledende universitet innen gull og diamant åpen tilgang har valgt en løsning der prosjekter må betale deler av publiseringsavgiften forutsatt at prosjektet har ekstern finansiering. Dette er en måte å sikre at også forskerne har et insentiv for å velge kanaler med lav publiseringsavgift.

I en kommersiell sammenheng skaper publiseringsavgift et insentiv til å prioritere store volum av artikler med minst mulig redaksjonell innsats. Som resultat trumfer ofte kvantitet kvalitet og gir vekst i tidsskrifter som ligger i gråsonen. Denne rapporten beskriver ideer for hvordan man kan påvirket publiseringslandskapet, inklusiv gulltidsskrifter, slik at ulempene knyttet til gulltidsskrifter kan reduseres.

Relaterte anbefalinger:

Forskningsutførende institusjoner

- Sørge for oversikt over institusjonens kostnader forbundet med publisering
- Samarbeide nasjonalt om å finne enhetlige modeller og felles metodikk for å monitorere kostnader
- Legge til rette for at fagmiljøer kan etablere og videreutvikle gode og åpne publiseringskanaler

-
- Sørge for progresjon, tallfesting og underlag som muliggjør internasjonal monitorering av andelen artikler med åpen tilgang i tidsskrifter
 - Felles forhandlinger om andre typer avtaler for å redusere pris- og kostnadsnivå og sikre andre viktige vilkår bør vurderes uavhengig av PAR

Forskere

- Stimulere eller bidra til utvikling av gode, åpne og fagspesifikke publiseringskanaler med høy kvalitet og transparente kostnader
- Forskere som påtar seg redaktøransvar eller deltar i redaksjonsarbeid i et tidsskrift bør
 - reflektere rundt tidsskriftets eierskap
 - vurdere den redaksjonelle uavhengigheten hos utgiver
 - vurdere om tidsskriftet praktiserer en prispolitikk som står i rimelig forhold til kostnader
- Velge en kanal som krever rimelig publiseringsavgift gitt at gode alternativer for dette finnes innen fagfeltet

Vitenarkiv og grønn åpen tilgang

Abonnementsløsningen er ikke en ønsket del av fremtidens publiseringsløsning. Vitenarkivene har imidlertid en viktige funksjoner utover grønn åpen tilgang gjennom å inneholde studentarbeider, undervisningsmateriale og vitenskapelige tekster som ikke er publisert i tidsskrifter.

Vitenarkivene er en viktig del av en infrastruktur som bevarer institusjonens egen produksjon og bevarer forskning i tilfelle tidsskrift legges ned eller forsvinner fra nett. Vitenarkiv er også en forutsetning for rettighetsstrategien og nettverket av vitenarkiv vil inngå i vitenskapelig infrastruktur også i fremtidens løsninger.

Vitenarkivene spiller en spesielt viktig rolle i de tilfellene hvor eldre artikler er publisert i et abonnementsbasert tidsskrift. Da er grønn åpen tilgang eneste mulighet for å gjøre artikkelen åpen.

Da abonnementsordningen er et element i dagens system som fortrinnsvis bør opphøre, må løsninger som understøtter abonnement anses for å være temporære. Abonnementsløsninger er dermed kun unntaksvis en del av fremtidens løsninger i kombinasjon med rettighetsstrategien, og rapporten anerkjenner at det i visse tilfeller og innen visse fagfelt kan være viktige tidsskrift som ikke vil være levedyktige utenfor en abonnementsordning.

Relaterte anbefalinger:

Forskere

- Unngå frikjøp av enkeltartikler i abonnements-tidsskrifter, benytt heller det grønne sporet
- Gjøre artikkelen umiddelbart tilgjengelig i et åpent arkiv ved publisering i "lukkede" tidsskrifter

Alternative publiseringsløsninger

Hvis markedsmakten til dagens utgivere skal reduseres, må kontrollen over publiseringskanalene overføres til forskersamfunnet. Samtidig er det nødvendig å etablere alternativer i form av nye kanaler og tjenester. Nye kanaler kan svekke markedsmakten til dagens utgivere, eller man kan ha ambisjoner om at nye kanaler skal dekke en vesentlig andel av markedet. Hvis tilstrekkelig mange forskningsorganisasjoner og forskningsfinansierer går sammen internasjonalt, vil det være mulig å etablere høykvalitetskanaler til en akseptabel kostnad.

Det finnes allerede mange eksempler på tidsskrifts-uavhengige publiseringsmodeller, og innen fagfelt som fysikk og matematikk har tilgjengeliggjøring av manuskripter (preprints) på åpne plattformer foregått i mange år. Innen tidsskrifts-uavhengig publisering skjer det innovasjoner som for eksempel fagfellevurdering av manuskripter før publisering, inkludert åpen fagfellevurdering.

Fagfellevurderinger i tidsskrifter med meget høy avslagsprosent kan gjenbrukes i andre tidsskrifter med lavere avslagsprosent eller et annet sted innen samme publiseringsplattform med lavere avslagsprosent. Samtidig er det også viktig med uavhengige kanaler og fagfellevurderinger slik at det blir et mangfold av meninger og ikke at enkelte uheldige fagfellevurderinger hindrer publisering av viktig forskning.

Rådet for den europeiske union vektlegger i sine rådskonklusjoner²¹ at digitalisering skaper nye muligheter for vitenskapelig publisering, som inkluderer online publiseringsverktøy, digitale arkiver og plattformer. Videre at det er viktig å støtte opp om nødvendig e-infrastruktur og digitale verktøy som bidrar til innovasjon i publiseringssystemet. For å støtte opp om slike innovasjoner som sikrer at forskere får større kontroll over når og hva de vil publisere, kan forskere publisere manuskripter og bidra til åpen fagfellevurdering på relevante plattformer innen sine fagområder (for eksempel ASAPbio, eLifem bioRxiv, EuropePMC).

Dette vektlegges også i COAlition S nye strategiutkast "Towards responsible publishing" som oppfordrer til tidlig publisering av alle forskningsresultater og at fagfellevurderinger bør være åpne uavhengig av om fagfellene velger å være anonyme. Et viktig poeng er at det er forfatterne, og ikke tidsskrifter, som skal bestemme når, hva og hvordan forskningen skal publiseres.

Forskningsfinansiører kan støtte opp om tidsskrifts-uavhengige publiseringsmodeller gjennom sitt vurderingssystem, for eksempel ved at tidlig tilgjengeliggjøring av manuskripter og at fagfellevurderinger blir åpne og tellende som meritter i CV-er i forbindelse med innsending av prosjektsøknader om forskningsmidler.

Det er viktig å sikre at alternative publiseringsløsninger ikke "lukkes inne" av kommersielle aktører og gir grobunn for nye forretningsmodeller utenfor forskersamfunnets kontroll. Og det er viktig at forskerne selv velger når, hva og hvor de vil publisere.

Relaterte anbefalinger:

Myndigheter

- Finansiere og realisere nødvendig infrastruktur for åpen publisering

Forskningsfinansiører

- Vektlegge innhold og kvalitet i søknadsbehandling og evalueringer, i tråd med ARRA og NOR-CAM
- Bidra til å finansiere kostnader til åpen publisering og relevant infrastruktur
- Være en pådriver for deling av alle forskningsresultater
- Være en pådriver for at forskere beholder rettighetene til sin forskning
- Være en pådriver for å utvikle alternative publiseringskanaler, for eksempel innen diamant publisering

²¹Utkast til rådskonklusjoner av 4 mai 2023 [pdf \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/euro-iss/infocentre/faq?id=1016)

Forskningsutførende institusjoner

- Vurdere forskere og forskerkarrierer i tråd med NOR-CAM og ARRA

Forskere

- Teste ut og bidra til å (videre)utvikle nye måter å publisere og vurdere forskning på et tidlig tidspunkt (inkludert tilgjengeliggjøring av preprints og åpen fagfellevurdering)

Kapasitetssenter for tidsskrift og åpen tilgang

Kommersielle tjenesteytere har en naturlig plass i et fremtidig publiseringslandskap, men da som profesjonelle tjenesteleverandører som konkurrerer på pris og kvalitet rundt driften av publiseringskanaler. Kommersielle aktører vil av natur alltid ha inntjening som formål, men i et velfungerende marked vil «eier» kunne velge andre utgivere om pris og kvalitet ikke er tilfredsstillende.

En utfordring med en modell der de akademiske miljøene eier publiseringskanaler og kjøper publiseringstjenester, er at modellen forutsetter et aktivt eierskap. Mange av dagens tidsskrifter har relativt svake eiere med lite ressurser. For slike eiere ville et sentralisert kapasitetssenter, etter modell fra Action Plan for Diamond Open Access, kunne være en løsning. Et kapasitetssenter kunne tilby støtte knyttet til inngåelse av avtaler, forhandlinger, juridiske problemstillinger, vurdering om forlag etterlever avtaler om kvalitet og pris og forlagsskifter.

Det finnes flere eksempler der redaksjonen av ulike årsaker har gått av i protest på grunn av ulike forhold i relasjon til utgiver. Ett av de mest kjente eksemplene, fra 2015, er tidsskriftet *Glossa*, som ble startet da redaksjonen forlot det Elsevier-eide tidsskriftet *Lingua*. Et annet eksempel er tidsskriftet *Quantitative Science Studies*, som er et resultat av at hele redaksjonen fra det Elsevier eide tidsskriftet *Journal of informetrics*, forlot forlaget etter en konflikt og startet et nytt tidsskrift. I 2023 skjedde tilsvarende i tidsskriftene *NeuroImage* og *NeuroImage: Reports*, som begge utgis av Elsevier og der redaksjonene gikk av i protest mot for høye publiseringsavgifter.

De to første eksemplene er interessante modeller for hvordan academia kan ta tilbake eierskapet fra utgiver. I begge disse tilfellene innebærer det riktignok at tidsskriftet måtte skifte navn og på starte nytt. Redaktørene fra *NeuroImage* og *NeuroImage: Reports* vurderer å starte et nytt ideelt tidsskrift som publiserer med åpen tilgang (*Imaging Neuroscience*). Men det er trolig ikke realistisk å få til en slik overgang i flere tusen tidsskrift.

Det er mulig et sentralt kapasitetssenter etter modell fra det som planlegges for diamanttidsskrifter også kunne bistå fagmiljøer/redaksjoner som vurderer liknende skritt for å få full kontroll over tidsskriftet. Dette er eksempler som har konsekvenser utover det enkelte tidsskrift, men det er mindre sannsynlig at endringen i publiseringslandskapet skjer i utstrakt grad gjennom denne typen handlinger.

Et annet dilemma er lærde selskaper eller foreninger som utgir egne tidsskrift og har gjort seg avhengig av inntekter fra abonnement eller kontingent som både finansierer tidsskriftet og annen faglig aktivitet. Slike foreninger vil ha problemer med å opprettholde faglig aktivitet om inntektsstrømmen fra abonnement/kontingent bortfaller. Disse er som oftest ikke-kommersielle aktører og sluser inntjening inn i egen faglig virksomhet. En overgang til åpen publisering vil dermed kunne true øvrig virksomhet, da inntektsstrømmen vil bortfalle. Utfordringen med lærde selskaper er beskrevet av Larivière, Haustein og Mongeon (2015) og denne problemstillingen krever spesiell oppmerksomhet.

Påvirke markedet for publisering

Det er trolig at publiseringsmarkedet fortsatt vil domineres av et lite knippe mega-forlag med stor markedsrett. Markedet vil også preges av utgivere som opererer i gråsonen for forsvarlig hensyn til forskningskvalitet.

Her fremmes to forslag for å bedre regulere dette markedet. Forslagene forutsetter en bred internasjonal koordinering med anerkjennelse i forskersamfunnet:

- Å etablere et internasjonalt register over anbefalte vitenskapelige publiseringskanaler etter norsk modell, men registeret må utvides med flere kvalitetsfiltre. Registeret må sjekke fagfelleverderingsprosessen som i dag, men må også synliggjøre kostnadene ved publisering og presentere de samlede tjenestene tidsskriftet leverer. Dette vil bidra til å synliggjøre og heve nivået på gode tidsskrifter og samtidig gjøre det lettere for nye tidsskrifter å bli anerkjent. Dersom registrering i registeret gjøres obligatorisk for å kvalifisere som vitenskapelig tidsskrift, vil dette gi mye bedre kontroll enn vi har i dag. Et tidsskrift som for eksempel publiserer mange spesialnumre eller fremviser en uetisk praksis ved fagfelleverdering eller liknende, vil miste kvalifiseringen (indeksing). Dette vil hjelpe forskere til å kunne velge gode publiseringskanaler og slik påvirke publiseringslandskapet i ønsket retning. Slik kan et internasjonalt register bli et viktig verktøy for å dreie publiseringskanalene i ønsket retning.
- Etablere internasjonale konkurranser for å hedre og fremme publiseringskanalene med høyeste kvalitet og transparente priser innenfor en vitenskapelig disiplin eller et fagfelt. Dette vil gjøre det lettere for tidsskrifter å utfordre de eksisterende ledende tidsskriftene. Konkurranser bør gjentas regelmessig innenfor hver disiplin.

Relaterte anbefalinger:

Myndigheter

- Videreutvikle Register over vitenskapelige publiseringskanaler i samarbeid med fagmiljøene, inkludert
 - sikre kritisk evaluering av tidsskrifter gjennom kanalregisteret
 - bidra til at det nasjonale kanalregisteret kan integreres med relevant internasjonal infrastruktur
 - synliggjøre relevante og gode diamanttidsskrifter

Forskningsfinansierer

- Delta aktivt i nasjonale og internasjonale fora som utvikler publiseringslandskapet i en ønsket retning

8.3.2 Overgangsmekanismer til et fremtidig, ønsket publiseringslandskap

PAR-avtaler

PAR-avtaler har et betydelig potensial for å endre abonnementsystemet til full åpen tilgang, men kan bli en kontraproduktiv løsning sett i lys av målsettingen om et system der alle har lik mulighet til å publisere åpent. Populariteten til disse avtalene er stigende, og vi kan håpe på at PAR-avtaler vil spille en viktig rolle i en transformasjon til åpen tilgang. De er også solidariske på den måten at jo flere konsortier og land som inngår slike avtaler, jo større sjanse er det for at en transformasjon

faktisk skjer. Dette er et argument for å fortsette overgangsavtaler etter 2024, selv om dette ikke må bli en permanent modell.

En viktig vurdering blir om det er formålstjenlig å avslutte PAR-avtalene på et tidspunkt der denne type avtaler brer om seg internasjonalt og at Norge dermed oppgir sitt bidrag til den kollektive effekten av PAR-avtaler. Kostnadmessig kan PAR-avtaler regnes som gunstige da lese-kostnader er inkludert, om disse erstattes med store abonnementspakker av elektroniske tidsskrifter (såkalte "big deals") er det ikke gitt at besparelsene vil bli store. Institusjoner som velger bort PAR-avtaler bør derfor vurdere tjenligheten med rene big-deals-abonnement som vil motvirke en eventuell transformasjon.

Den store usikkerheten knyttet til om PAR-avtaler er transformative er essensiell. Denne usikkerheten gjør at det må etableres forpliktende betingelser og målsettinger, gjerne på tvers av konsortier og land, til at en transformasjon vil finne sted. Fremtidig inngåelser i PAR-avtaler bør derfor være langt mer transparente i både betingelser, priser og fremdrift mot transformasjon.

Hvis PAR-avtalene oppnår en tilstrekkelig internasjonal tilslutning, vil det bidra til en overgang der tidsskrifter i stor grad åpnes opp. Samtidig er det stor sannsynlighet for at dette i hovedsak vil medføre en overgang til publiseringsavgifts-modeller, som har vist seg økonomisk gunstige for forlag, og utfordrende for forskersamfunnet som kan ende opp med å måtte betale dyre publiseringsavgifter for å publisere i sine foretrukne kanaler. I forhandlingene om PAR-avtalene må det derfor hele tiden legges vekt på å presse kostnaden ned, inklusiv å være villige til å ta konflikter og brudd. Samtidig må det bygges opp alternative publiseringskanaler av god kvalitet. Å ha alternativer er det viktigste bidraget til å lykkes i forhandlingene.

PAR-avtaler vil med andre ord ikke løse eierskapsproblematikken eller medføre et bærekraftig prisnivå, selv om de lykkes i målet om å flippe en stor andel tidsskrifter. PAR-virkemiddelet må derfor suppleres med andre virkemidler, og en strategi for å sikre en bærekraftig transformasjon. Et spor vil være å forhandle rene publiseringsavtaler for gull åpen tilgang til en mer bærekraftig pris. Hybridpublisering utenfor avtale anbefales ikke.

Parallelt med forhandlinger må forskersamfunnet stimuleres til å ta kontroll over publiseringen, for eksempel gjennom å etablere egne tidsskrifter, gjerne innenfor diamantmodellen, eller å flytte redaksjoner fra kommersielle forlag. Der det er relevant, og hvor tilstrekkelig god infrastruktur eksisterer, kan det oppfordres til å publisere i åpne plattformer.

Relaterte anbefalinger:

Forskningsutførende institusjoner

- Fortsette PAR-avtalene i en tidsavgrenset overgangsperiode, men stille strengere krav om pristransparens, kostnadsnivå og andre viktige vilkår, og bidra til å harmonisere krav på tvers av land
- Sørge for progresjon, tallfesting og underlag som muliggjør internasjonal monitorering av andelen artikler med åpen tilgang i tidsskrifter
- Felles forhandlinger om andre typer avtaler for å redusere pris- og kostnadsnivå og sikre andre viktige vilkår bør vurderes uavhengig av PAR

Forskere

- Stimulere eller bidra til utvikling av gode, åpne og fagspesifikke publiseringskanaler med høy kvalitet og transparente kostnader

- Forskere som påtar seg redaktøransvar eller deltar i redaksjonsarbeid i et tidsskrift bør
 - reflektere rundt tidsskriftets eierskap
 - vurdere den redaksjonelle uavhengigheten hos utgiver
 - vurdere om tidsskriftet praktiserer en prispolitikk som står i rimelig forhold til kostnader
- Teste ut og bidra til å (videre)utvikle nye måter å publisere og vurdere forskning på et tidlig tidspunkt (inkludert tilgjengeliggjøring av preprints og åpen fagfelleevaluering)
- Velge en kanal som krever rimelig publiseringsavgift gitt at gode alternativer for dette finnes innen fagfeltet

Rettighetsstrategien - en styrking av grønn åpen tilgang

Rettighetsstrategien blir ofte promotert som et rimelig alternativ til PAR-avtaler sett fra et publiseringsståsted. Rettighetsstrategien knyttes til abonnementsmodellen som fordrer at de økonomiske rettighetene til endelige versjonen av artikkelen overdras til forlagene.

En stor fordel med rettighetsstrategien er at det skjerper grønn åpen tilgang betraktelig, ikke bare med fravær av sperrefrist, men med bruk av avklarte lisenser og gjenbruksbetingelser for sluttbruker.

Selv om rettighetsstrategien må regnes som en overgangsstrategi og ikke en permanent løsning, vil den bidra til en mulighet til å gjøre versjoner av forskningspublikasjoner åpent tilgjengelig uten forsinkelse og betaling.

I Norge har flere forskningsinstitusjoner inngått institusjonelle rettighetsstrategier, som innebærer at institusjonens ansatte fritt kan velge publiseringskanal og samtidig gjøre publikasjonene sine åpent tilgjengelig uten juridisk risiko for forfatteren. Da det er komplisert og arbeidskrevende for enkeltforskere å anvende rettighetsstrategien på enkeltmanuskripter som sendes inn til tidsskrifter, er en foretrukket løsning at flere institusjoner inngår institusjonelle rettighetsstrategier.

Det har foreløpig ikke forekommet noen juridiske tvister som følge av rettighetsstrategien, hverken mot enkeltforskere eller mot institusjoner. Bekymringen for mulige fremtidige juridiske tvister er likevel den største årsaken til at mindre forskningsinstitusjoner har valgt å "sitte på gjerdet" og vente med å innføre institusjonelle rettighetsstrategier. For disse vil det lette innføringen av rettighetsstrategien om det lages bedre veiledning med informasjon til ansatte og at det etableres en enighet om at eventuelle konflikter med forleggere håndteres kollektivt og ikke av den enkelte forskningsorganisasjonen. Kunnskapsdepartementet bør utrede om det er behov for å innføre en nasjonal rettighetsstrategi i Norge.

Relaterte anbefalinger:

Myndigheter

- Innføre nasjonal rettighetsstrategi i tråd med internasjonal utvikling på feltet

Forskningsfinansiører

- Være en pådriver for at forskere beholder rettighetene til sin forskning

Forskningsutførende institusjoner

- Innføre institusjonell rettighetsstrategi med en kollektiv fordeling av ansvar

Forskere

- Unngå frikjøp av enkeltartikler i abonnements-tidsskrifter og heller benytte det grønne sporet

-
- Gjøre artikkelen umiddelbart tilgjengelig i et åpent arkiv ved publisering i "lukkede" tidsskrifter

8.3.3 Rammebetingelser, forutsetninger og andre mekanismer

Nedenfor følger en beskrivelse av de viktigste forutsetningene som må på plass for å sikre bevegelse mot et ønsket publiseringslandskap som er i tråd med rapportens visjon.

Sikre kvalitet i publiseringskanaler

Det er essensielt at infrastrukturen for vitenskapelig publisering fremmer kvalitetssikret forskning. Høy kvalitet i vitenskapelige publiseringskanaler innebærer faglige solide vurderinger og tilbakemeldinger på forskeres arbeid og at publiseringskanalens rutiner samsvarer med faglige standarder for å akseptere publisering av forskningsresultater. I tillegg er det viktig at forskningsintegritet ivaretas og at publiseringsprosessene er effektive og ivaretar fullføringen av forskningen på en god måte.

Forskere har et viktig ansvar for å sikre kvalitet i publiseringskanaler gjennom rollen som redaktør, gjennom å bidra til god og solid fagfellevurdering, gjennom opplæring av studenter og gjennom å velge å publisere i publiseringskanaler og tjenester som sikrer høy kvalitet og umiddelbar åpen tilgang.

Kanalregisteret gir oversikt over anbefalte publiseringskanaler og er en portvokter mot useriøse publiseringskanaler. Forskere bidra til å røkte Kanalregisteret ved å delta i vurderingen av publiseringskanaler og dele sine positive og negative erfaringer med tidsskrifter innen sine fagområder.

Forskningsutførende institusjoner må sikre at sine ansatte har tilgang til nødvendig opplæring i åpen publisering som fremmer kvalitet og seriøsitet og at egne forskere er bevisste i valg av publiseringskanal. Forskningsutførende institusjoner må tilrettelegge for at egne ansatte kan påta seg redaktør- og redaksjonsansvar i gode publiseringskanaler og at forskere kan bruke tid til å bidra til fagfellevurdering innenfor eget fagfelt.

Relaterte anbefalinger:

Forskningsutførende institusjoner

- Sørge for nødvendig opplæring i åpen publisering som fremmer kvalitet og seriøsitet
- Legge til rette for at fagmiljøer kan påta seg redaktør- og redaksjonsansvar i gode og åpne publiseringskanaler og fagfellevurdering innenfor eget fagfelt

Forskere

- Velge publiseringskanaler og -tjenester av høy kvalitet som sikrer umiddelbar og åpen tilgang til alle forskningsresultater
- Delta aktivt i vurderingen av publiseringskanaler i Kanalregisteret ved å dele positive og negative erfaringer
- Stimulere eller bidra til utvikling av gode, åpne og fagspesifikke publiseringskanaler med høy kvalitet og transparente kostnader

Forskningsevaluering og kulturendring

Forskningssystemet bygger på en praksis hvor solid og god forskning premieres i forskerkarrieren. Forskning handler om å frembringe nye vitenskapelige resultater og gjennombrudd, og vitenskapelige artikler er tradisjonelt den dominerende kanalen for å formidle nye vitenskapelige resultater. Vurderingen av det enkelte forskningsbidrag er imidlertid ressurskrevende og av og til erstattes vurderinger av *hva* man har publisert med en vurderinger av *hvor* man har publisert.

Det er etablert, men tvilsom praksis å bruke tidsskriftets status eller innflytelsesfaktor som stedfortreder for kvalitet, og dette er noe både DORA-deklarasjonen, Leidenmanifestet og den nye Agreement on Reforming Research Assessment (ARRA) tar avstand fra.

Etablering av priser og utmerkelser kan være en måte å løfte frem personer med utradisjonelle valg av publiseringskanaler. Den meritterende rollen til tidsskrift sementerer en merkevare som skaper et hinder for at nye kanaler og løsninger etableres og opprettholder ideen om at karrierer skapes av å publisere i de rette prestisjetunge kanalene.

Det bør jobbes for en kulturendring som gir større rom for et mangfold av resultater og forskerkarrierer, både blant forskere og i vurderingssystemet for forskning nasjonalt og internasjonalt, i tråd med ARRA og NOR-CAM.

Relaterte anbefalinger:

Myndigheter

- Samarbeide med nasjonale og internasjonale aktører for å fremme ønsket utvikling av publiseringslandskapet

Forskningsfinansiører

- Vektlegge innhold og kvalitet i søknadsbehandling og evalueringer, i tråd med ARRA og NOR-CAM
- Stimulere til mer forskning om effektene av åpen forskning og endringer av vurderingssystemet
- Være en pådriver for deling av alle forskningsresultater

Forskningsutførende institusjoner

- Sørge for nødvendig opplæring i åpen publisering som fremmer kvalitet og seriøsitet
- Vurdere forskere og forskerkarrierer i tråd med NOR-CAM og ARRA
- Vurdere om institusjonen kan stille seg bak anbefalingene i Helsinki-initiativet om flerspråklighet i formidling av forskning.

Forskere

- Velge publiseringskanaler og -tjenester av høy kvalitet som sikrer umiddelbar og åpen tilgang til alle forskningsresultater
- Teste ut og bidra til å (videre)utvikle nye måter å publisere og vurdere forskning på et tidlig tidspunkt (inkludert tilgjengeliggjøring av preprints og åpen fagfellevurdering)

Internasjonalt samarbeid

Vitenskapelig publisering er internasjonal, og utfordringer med å nå målet om åpen tilgang til vitenskapelig artikler i Norge er tett knyttet til utviklingen i andre land og i overnasjonale organer,

som EU, UNESCO og OECD. Både forskningsutførende institusjoner, forskningsfinansiører og myndigheter må delta i relevante nettverk og fora internasjonalt for å sikre kunnskapsutveksling, samarbeid og harmonisert praksis i overgangen til full åpen tilgang. De nasjonale målene og retningslinjene fra 2017 er noe svakere formulert enn for eksempel Plan S. Det står for eksempel at "Forskere skal undersøke mulighetene for å publisere sine artikler i åpne tidsskrifter og velge åpne tidsskrifter der det er faglig forsvarlig", mens Plan S krever umiddelbar åpen tilgang fra publiseringstidspunktet. Arbeidsgruppen mener at de nasjonale målene og retningslinjene må oppdateres i tråd med rapportens anbefalinger og i tråd med internasjonal utvikling på feltet.

Relaterte anbefalinger:

Myndigheter

- Oppdatere Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler i tråd med anbefalingene i denne rapporten
- Samarbeide med nasjonale og internasjonale aktører for å fremme ønsket utvikling av publiseringslandskapet

Forskningsfinansiører

- Delta aktivt i nasjonale og internasjonale fora som utvikler publiseringslandskapet i en ønsket retning

Forskningsutførende institusjoner

- Delta i internasjonalt arbeid for å fremme ønsket utvikling av publiseringslandskapet

Kostnadskontroll

Overgangen til åpen publisering har bidratt til at institusjonene som hovedregel har fått dårligere oversikt over kostnadene til vitenskapelig publisering. Hovedgrunnen er at abonnementer tidligere ble kjøpt inn ved den enkelte avdeling, som regel institusjonens bibliotek, mens utgifter til publiseringsavgift nå er spredd over forskningsbudsjetter på hele institusjonen.

Nå som vitenskapelig publisering sees under ett og inkluderer både lesing og publisering, er det viktig med kostnadskontroll gjennom en helhetlig forvaltning av utgifter til vitenskapelig publisering. Det krever egne målrettede tiltak ved den enkelte institusjon og bereder grunnen for kostnadsfordeling i tilfelle sampublisering, både nasjonalt og internasjonalt.

Forskningsinstitusjonene bør samarbeide nasjonalt for å finne for å finne enhetlige modeller og felles metodikk for å monitorere kostnader. Slik settes vi lettere i stand til å få nasjonal oversikt og i neste omgang spille inn til ESAC (bidra med Norges kostnader i en europeisk kontekst).

Relaterte anbefalinger:

Forskningsutførende institusjoner

- Sørge for oversikt over institusjonens kostnader forbundet med publisering
- Samarbeide nasjonalt for å finne for å finne enhetlige modeller og felles metodikk for å monitorere kostnader

Finansiell støtte

I fremtiden vil det kreves finansiell støtte til løsningene beskrevet over, spesielt infrastruktur og finansiering av diamant åpen tilgang vil kreve stabile finansielle ordninger. Det er tidligere gitt sentral finansiell støtte til NÅHST-ordningen, og fortsatt støtte til slike ordninger er viktig.

Et annet forhold som må håndteres er en stadig økende publiseringsmengde. Det er liten grunn til å tro at overgangen til åpen tilgang koblet med publiseringsavgift og et stadig økende antall artikler vil dekkes med nåværende budsjetter.

Relaterte anbefalinger:

Myndigheter

- Finansiere og realisere nødvendig infrastruktur for åpen publisering
- Videreføre støtteordningen for norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsfag (NÅHST) på dagens nivå. Vurdere å utvide med tilsvarende ordning for flere fagområder og bidra til at internasjonale tidsskrifter av høy kvalitet med forankring i Norge kan finne hensiktsmessige modeller for å publisere åpent.
- Opprette en finansieringsmodell for vitenskapelige bøker for å stimulere til umiddelbar åpen tilgang.

Forskningsfinansiører

- Bidra til å finansiere kostnader til åpen publisering og relevant infrastruktur
- Være en pådriver for å utvikle alternative publiseringskanaler, for eksempel innen diamant publisering

Forskningsutførende institusjoner

- Legge til rette for at fagmiljøer kan etablere og videreutvikle gode og åpne publiseringskanaler.
- Støtte utviklingen av diamant åpen tilgang i tråd med Action Plan for Diamond Open Access gjennom etableringen av kompetansesenter og finansieringsmodeller for diamantpublisering

9 Konklusjon og anbefalinger

Denne rapporten har undersøkt hvordan vi kan bevege oss i retning av et ønsket, fremtidig publiseringslandskap der forskningsartikler er umiddelbart tilgjengelig for alle, og der forskere har lik mulighet til å publisere og samtidig beholde rettighetene til å dele egen forskning.

Et fremtidig publiseringslandskap vil bestå av et mangfold av publiseringskanaler og løsninger der mange faktorer nasjonalt og internasjonalt vil påvirke utviklingen. Den raske digitaliseringen og fremveksten av kunstig intelligens kan resultere i innovasjoner i hvordan tidsskriftene organiserer sitt arbeid og samtidig introdusere nye publiseringsløsninger mer løsrevet fra tidsskrifts-modellen.

Det er sannsynlig at ulike modeller for publisering, som grønn, gull, og diamant, vil eksistere side om side med mer tidsskriftsuavhengig publisering, og at innovasjoner vil forekomme gjennom ulike former for åpen tilgang. Felles for de ulike formene for åpen tilgang er at det fremover vil være behov for:

- gode og etablerte fagmiljøer som bidrar til kvalitetssikring og fagfelleevaluering av forskning
- mekanismer for å skille fagfellevurdert forskning fra useriøse eller falske resultater
- bærekraftige finansieringsmodeller

Anbefalingene under har til hensikt å medvirke til et ønsket fremtidig publiseringslandskap som realiserer behovet for åpen tilgang til forskning, og samtidig tar inn over seg og motvirker de negative sidene som kjennetegner dagens publiseringslandskap. For å komme nærmere visjonen om fremtidens landskap for vitenskapelig publisering gir rapporten følgende anbefalinger til de forskjellige interessentene:

Anbefalinger for myndigheter²²

- Oppdatere Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler i tråd med anbefalingene i denne rapporten
- Finansiere og realisere nødvendig infrastruktur for åpen publisering
- Videreutvikle Register over vitenskapelige publiseringskanaler i samarbeid med fagmiljøene, inkludert
 - sikre kritisk evaluering av tidsskrifter gjennom kanalregisteret
 - bidra til at det nasjonale kanalregisteret kan integreres med relevant internasjonal infrastruktur
 - synliggjøre relevante og gode diamanttidsskrifter
- Innføre nasjonal rettighetsstrategi i tråd med internasjonal utvikling på feltet
- Videreføre støtteordningen for norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsfag (NÅHST) på dagens nivå. Vurdere å utvide med tilsvarende ordning for flere fagområder og bidra til at internasjonale tidsskrifter av høy kvalitet med forankring i Norge kan finne hensiktsmessige modeller for å publisere åpent
- Opprette en finansieringsmodell for vitenskapelige bøker for å stimulere til umiddelbar åpen tilgang
- Samarbeide med nasjonale og internasjonale aktører for å fremme ønsket utvikling av publiseringslandskapet

²² De regionale helseforetakene er formelt ikke blant (de statlige) myndighetene, men vil i en del sammenhenger ha mulighet til å instruere helseforetakene.

Anbefalinger for forsknings-finansierer

- Delta aktivt i nasjonale og internasjonale fora som utvikler publiseringslandskapet i en ønsket retning
- Bidra til å finansiere kostnader til åpen publisering og relevant infrastruktur
- Vektlegge innhold og kvalitet i søknadsbehandling og evalueringer, i tråd med ARRA og NOR-CAM
- Stimulere til mer forskning om effektene av åpen forskning og endringer av vurderingssystemet
- Være en pådriver for deling av alle forskningsresultater
- Være en pådriver for at forskere beholder rettighetene til sin forskning
- Være en pådriver for å utvikle alternative publiseringskanaler, for eksempel innen diamant publisering

Anbefalinger for forskningsutførende institusjoner

- Sørge for nødvendig opplæring i åpen publisering som fremmer kvalitet og seriøsitet
- Sørge for oversikt over institusjonens kostnader forbundet med publisering
- Samarbeide nasjonalt om å finne enhetlige modeller og felles metodikk for å monitorere kostnader
- Legge til rette for at fagmiljøer kan påta seg redaktør- og redaksjonsansvar i gode og åpne publiseringskanaler og fagfellevurdering innenfor eget fagfelt
- Legge til rette for at fagmiljøer kan etablere og videreutvikle gode og åpne publiseringskanaler
- Innføre institusjonell rettighetsstrategi med en kollektiv fordeling av ansvar
- Fortsette PAR-avtalene i en tidsavgrenset overgangsperiode, men stille strengere krav om pristransparens, kostnadsnivå og andre viktige vilkår, og bidra til å harmonisere krav på tvers av land
- Sørge for progresjon, tallfesting og underlag som muliggjør internasjonal monitorering av andelen artikler med åpen tilgang i tidsskrifter
- Felles forhandlinger om andre typer avtaler for å redusere pris- og kostnadsnivå og sikre andre viktige vilkår bør vurderes uavhengig av PAR
- Støtte utviklingen av diamant åpen tilgang i tråd med Action Plan for Diamond Open Access gjennom etableringen av kapasitetssenter for diamantpublisering
- Vurdere forskere og forskerkarrierer i tråd med NOR-CAM og ARRA
- Vurdere om institusjonen kan stille seg bak anbefalingene i [Helsinki-initiativet om flerspråklighet i formidling av forskning](#)
- Delta i internasjonalt arbeid for å fremme ønsket utvikling av publiseringslandskapet

Anbefalinger for forskere

- Velge publiseringskanaler og -tjenester av høy kvalitet som sikrer umiddelbar og åpen tilgang til alle forskningsresultater
- Delta aktivt i vurderingen av publiseringskanaler i Kanalregisteret ved å dele positive og negative erfaringer
- Stimulere eller bidra til utvikling av gode, åpne og fagspesifikke publiseringskanaler med høy kvalitet og transparente kostnader
- Forskere som påtar seg redaktøransvar eller deltar i redaksjonsarbeid i et tidsskrift bør
 - reflektere rundt tidsskriftets eierskap

-
- vurdere den redaksjonelle uavhengigheten hos utgiver
 - vurdere om tidsskriftet praktiserer en prispolitikk som står i rimelig forhold til kostnader
 - Teste ut og bidra til å (videre)utvikle nye måter å publisere og vurdere forskning på et tidlig tidspunkt (inkludert tilgjengeliggjøring av preprints og åpen fagfellevurdering)
 - Velge diamant åpen tilgang gitt at gode alternativer for dette finnes innen fagfeltet
 - Velge en kanal som krever rimelig publiseringsavgift gitt at gode alternativer for dette finnes innen fagfeltet
 - Unngå frikjøp av enkeltartikler i abonnementstidsskrifter og heller benytte det grønne sporet
 - Gjøre artikkelen umiddelbart tilgjengelig i et åpent arkiv ved publisering i "lukkede" tidsskrifter

10 Referanseliste

- Ancion, Z. et al. (2022). "Action Plan for Diamond Open Access." DOI: [10.5281/ZENODO.6282402](https://doi.org/10.5281/ZENODO.6282402)
- ASAPbio (2023). "Preprint policy toolkit for funders" [ASAPbio preprint policy toolkit for funders – ASAPbio](#)
- Becerril, A. et al. (2021). "The OA Diamond Journals Study." DOI: [10.5281/ZENODO.4562790](https://doi.org/10.5281/ZENODO.4562790)
- Cheah, P.Y. og Piasecki, J. (2022). "Should peer reviewers be paid to review academic papers?" The Lancet. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)01057-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)01057-1)
- Crawford, W. (2001). "Gold Open Access 2015-2020." Cites & Insights Books Livermore, California. [Microsoft Word - goa6.docx \(waltcrawford.name\)](#)
- Hatlen-utvalget (2022). "Finansiering av universiteter og høyskoler." Rapport til Kunnskapsdepartementet 17 mars 2022 fra et utvalg nedsatt 9. september 2021. [Finansiering av universiteter og høyskoler \(regjeringen.no\)](#)
- Europakommisjonen (2018). "Access to and preservation of scientific information" av 25.april 2018. [‘Access to and preservation of scientific information’](#)
- Karlstrøm, N., Wenaas, L. og Røeggen, V. (2021). "[Overgang til åpen publisering i Norge](#)". Sikt og Det nasjonale publiseringsutvalget. [download \(openscience.no\)](#)
- Kunnskapsdepartementet (2017). "[Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler](#)" av 22 august 2017. [Nasjonale mål og retningslinjer for åpen tilgang til vitenskapelige artikler \(regjeringen.no\)](#)
- Kunnskapsdepartementet (2022-2023). "Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2023-2032", Meld.St.5 (2022-2023). [Meld. St. 5 \(2022–2023\) \(regjeringen.no\)](#)
- Kousha, K. og Thelwall, M. (2023). "Artificial intelligence to support publishing and peer review: A summary and review". Learned Publishing, DOI: <https://doi.org/10.1002/leap.1570>
- Larivière, V., Haustein, S., og Mongeon, P. (2015). "The Oligopoly of Academic Publishers in the Digital Era". PlosOne. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127502>
- Longva, L. og Smedsrød, B. (2023). "Akademias kontroll med vitenskapelig publisering – slik kan det gjøres". Khrono. [Akademias kontroll med vitenskapelig publisering - slik kan det gjøres \(khrono.no\)](#)
- Milliot, J. (2022). "Publishing Industry Sales Rose by \$3 Billion in 2021", *Publishers Weekly*. [Publishers Weekly, Sept 16, 2022](#)
- Mittermaier, B. (2015). Double Dipping in Hybrid Open Access – Chimera or Reality? *ScienceOpen Research*. <https://doi.org/10.14293/S2199-1006.1.SOR-SOCSCI.AOWNTU.v1>
- Pölonen et al. (2021). "Response to BOAI steering committee concerning multilingualism in Gold OA publishing environment" , [Response to BOAI steering committee concerning multilingualism in Gold OA publishing environment | Zenodo](#)
- Pinfield, S. (2013). Is scholarly publishing going from crisis to crisis? Learned Publishing, 26(2), 85–88. <https://doi.org/10.1087/20130204>

Rådet for den europeiske unions [rådskonklusjoner](#) (2023). "High-quality, transparent, open, trustworthy and equitable scholarly publishing" av 23 mai 2023. [pdf \(europa.eu\)](#)

Rådet for den europeiske unions rådskonklusjoner (2016). "Transition Towards an Open Science System." [pdf \(europa.eu\)](#)

Severin, A. et al. (2021). "Discipline-specific open access publishing practices and barriers to change: an evidence-based review". *F1000Research* 2020, 7:1925.
<https://doi.org/10.12688/f1000research.17328.2>

Speicher et al. (2018). "OPERAS White Paper: Open Access Business Models", [OPERAS White Paper: Open Access Business Models \(unl.edu\)](#)

Storsul et al. (2021). "Vi innfører nivå X for tvilsomme tidsskrifter." *Khrono*. [Vi innfører nivå X for tvilsomme tidsskrifter \(khrono.no\)](#)

Sivertsen, G. (2022). "Endringer i publiseringslandskapet og konsekvenser for publiseringsindikatoren: Rapport til Det nasjonale publiseringsutvalget". [NIFU arbeidsnotat 22-11. NIFU Open Access Archive: Endringer i publiseringslandskapet og konsekvenser for publiseringsindikatoren: Rapport til Det nasjonale publiseringsutvalget \(unit.no\)](#)

Universitetsavisa.no. (2023). [Frykter økningen i falske artikler ødelegger for forskningen](#) 15. mars 2023

Vedlegg 1: Ord og begreper

the Agreement on Reforming Research Assessment (ARRA)

I 2022 lanserte EUA, Science Europe og EU-kommisjonen "the Agreement on Reforming Research Assessment" (ARRA). Avtalen setter en felles retning for endringer i vurderingspraksis for forskning, forskere, og forskningsutførende organisasjoner, med det overordnede målet å maksimere kvaliteten og effekten av forskning.

Article Processing Charge (APC)

Article processing charge oversettes her til publiseringsavgift som er avgift for å publisere i gulltidsskrifter

Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA)

Alle institusjoner som har undertegnet **ARRA** er med i en fast organisasjon - Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA) som skal koordinere reformarbeidet og legge til rette for utveksling av praksis og erfaring.

San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA)

En deklarasjon som påpekte behovet for fornyelse av forskningsevaluering og som advarte spesielt mot evaluering av forskning på bakgrunn av tidsskriftet og tidsskriftets impact factor

Diamant åpen tilgang

Tidsskrifter og plattformer som det er gratis å lese og publisere i. Diamanttidsskrifter og -plattformene er ofte driftet og eid av forskersamfunnet og kan finansieres på ulike måter, for eksempel gjennom en kombinasjon av egeninnsats fra vitenskapelige ansatte, institusjonelle bidrag, donasjoner, offentlige tilskudd, medlemskapsavgift

Grønn åpen tilgang

En versjon av forskningsartikkelen som publiseres i et abonnementstidsskrift gjøres tilgjengelig gjennom åpne elektroniske vitenarkiv. Slik arkivering gjøres ved at forskere laster opp en fulltekst versjon av forskningsartikkelen enten i et institusjonelt arkiv eller i et fagspesifikt arkiv. Dette kan for eksempel være en fagfelleurdert av siste aksepterte manuskript (Author Accepted Manuscript - AAM) eller den endelige publiserte versjonen (VOR - Version of Record). Tidsskrifter krever ofte en sperrefrist (sperrefrist) på mellom seks og tolv måneder før artikkelversjonen kan gjøres tilgjengelig.

Gull åpen tilgang

Publisering i åpne tidsskrifter eller plattformer hvor artikkelen er umiddelbart og åpent tilgjengelig. Disse tillater gjenbruk gjennom vilkår som bestemmes av åpne lisenser, som Creative Commons (CC-BY). Gull åpen tilgang finansieres gjennom **publiseringsavgift** som dekkes av forfatteren selv, institusjonen eller av forskningsfinansierer

Hybrid åpen tilgang

enkeltartikler kjøpes "fri" av forskeren eller institusjonen. Enkeltartikler kan også kjøpes fri gjennom fellesavtaler eller **publiser- og les avtaler** som kombinerer leseavgiften i abonnements-avtaler og artikkel-avgifter i en og samme avtale

NOR-CAM

Veileder for vurdering i akademiske karriereløp utarbeidet av en UHR-ledet arbeidsgruppe i 2019. Et viktig mål med veilederen og rammeverket er å gjøre vurderingsprosessene mer transparente og forutsigbare, både for den enkelte og for institusjonene. [Veileder for vurdering i akademiske karriereløp - Universitets- og høgskolerådet \(uhr.no\)](#)

Den nasjonale støtteordningen for åpne norskspråklige tidsskrifter i humaniora og samfunnsvitenskap (NÅHST)

NÅHST er et eksempel på **diamantmodellen** hvor lesetilgang og publisering gjøres kostnadsfritt. [Norskspråklige åpne tidsskrift innen humaniora og samfunnsvitenskap](#)

Open Research Europe (ORE)

En publiseringsplattform etablert av EU-kommisjonen for forskere med finansiering fra Horisont 2020 og Horisont Europa. EU-kommisjonen vurderer nå å utvide ORE slik at forskere fra hele Europa kan publisere og lese uten avgift.

Publiser- og les avtaler (PAR)

Publiser- og les avtaler kombinerer leseavgiften i abonnements-avtaler og artikkel-avgifter i en og samme avtale.

Preprints

Tilgjengeliggjøring av manuskripter på åpne plattformer og servere

Rights retention strategy (RRS)

Å benytte en **rettighetsstrategi** i forbindelse med arkivering betyr at en fagfelleurdert versjon av siste aksepterte manuskript (Author Accepted Manuscript - AAM) gjøres umiddelbart tilgjengelig i et åpent arkiv samtidig som at det publiseres i tidsskriftet. Rettighetsstrategier kommer i to varianter - enten ved at finansør kobler en slik strategi til publikasjoner de har finansiert eller ved at forskningsinstitusjoner etablerer egne rettighetsstrategier der alt som deres ansatte forskere publiseres omfattes av slik strategi. Rettighetsstrategien innebærer å gi beskjed til forlaget om at en åpen lisens legges på manuskriptet og at denne lisensen vil gjelde det siste aksepterte manuskriptet. Lisensen som benyttes er vanligvis en Creative Commons CC-BY lisens. Når det benyttes en åpen lisens på manuskriptet, beholdes rettigheten til å gjøre det tilgjengelig i et åpent arkiv uavhengig av eventuelle begrensninger som ligger i senere publiseringsavtaler mellom forfattere og forlag, som for eksempel sperrefristid.

Åpen tilgang til publikasjoner

Åpen tilgang betyr fri, online tilgang til forskningsartikler (openscience.no). Dette kan oppnås på flere måter som avhenger av finansieringsmodell, type publiseringskanal og hvordan publikasjonen tilgjengeliggjøres

Strategi for vitenskapelig publisering etter 2024

Publisert: 14. desember 2023

Medlemmene i arbeidsgruppa har utarbeidet rapporten.

De kommer fra disse institusjonene:

De regionale helseforetakene (RHF)
Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse (HK-dir)
Forskningsrådet
Forskningsinstituttene fellesarena (FFA)
Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør
Universitets- og høgskolerådet (UHR)

